

**TRAVMA VE KRİZE MÜDAHALE YOL
HARİTASI**

**(ÖDEMiŞ İLÇE PSİKOSOSYAL EKİBİ)
2023-2024**

ÖDEMiŞ REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

İLÇE PSİKOSYAL EKİBİ ÇALIŞMA ADIMLARI

1. **Gözlem Ekibinin Kurum/Bölge Çalışmaları**
Gözlem Ekibinin Dikkat Edeceği Noktalar
2. **Öğretmenlerle Yapılacak Çalışmalar**
İlçe Kriz ekibinden önce okul idaresi tarafından yapılacaktır;
- a) **Öğretmen ve Okul Çalışanları Bilgilendirme Toplantısı**
3. İlçe Kriz ekibi tarafından yapılacaktır
4. **Kriz Müdahale Ekibinin Kurulması ve Planlama Toplantısı**
5. **Ekibin Lideri ve Görevleri**
6. **Okulda Çalışma İlkeleri**
 - a. İdare ile Görüşme
 - b. Kriz Yönetim Ekibi ile Görüşme
 - c. Rehberlik Servisi ile Görüşme
 - d. Krize Müdahale Çalışmalarını Yürütecek Ortamı Belirleme ve İlkeler
 - e. Değerlendirme Toplantısı

KRİZ SONRASI UYGULANACAK ETKİNLİKLER ve UYGULAMALARDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN KONULAR

1. **Çatışma İle Başa Çıkma**
2. **Sınıflarla Yapılacak Çalışmalar**
 - Çocuklarla Çalışma İlkeleri
3. **Ailelerle Yapılacak Çalışmalar**
 - Anne Babalarla Çalışma İlkeleri
4. **Çalışmaları bitirirken**
5. **Bireysel Travma Görüşmeleri**

TRAVMA VE KRİZ PROTOKOLLERİ VE MÜDAHALE ÖNERİLERİ

1. **TRAFİK KAZASI MÜDAHALESİNDE UZMANA ÖNERİLER**
2. **ŞİDDET MÜDAHALESİNDE UZMANA ÖNERİLER**
3. **İNTİHAR PROTOKOLÜ**
 - İntihar Riski Taşıyan Bireylerin Başlıca Özellikleri
 - İntihar Girişiminde Bulunan Bireylerin Ruhsal Özellikleri
 - İntihar Eğilimi Olan Bireye Yaklaşımında Tehlikeli Tutumları
 - İntihar Riski Olan Bireyle İlişkiyi Teşvik Edici Anlayış ve Tutumlar
 - İntiharla İlgili Gerçekler ve Klişeler
4. **İNTİHAR GİRİŞİMLERİNDE UZMANA ÖNERİLER**
5. **ÖLÜMLE SONUÇLANAN İNTİHARLARDA UZMANA ÖNERİLER**
6. **CİNSEL İSTİSMAR PROTOKOLÜ**
 - Cinsel İstismara Uğrayan Çocuğun Tepkileri
 - Cinsel İstismarın Belirtileri
 - Küçük çocuklarda
 - Ergenlerde
 - Okulda Meydana Gelmiş Cinsel Taciz
 - Müdahale Ederken Dikkat Edilecek Noktalar
 - Mağdur Çocuk ile Görüşme Teknikleri
 - Görüşme Yapılırken Dikkat Edilecek Noktalar
 - Çocuk İstismarının Hukuksal Boyutu
 - Bildirim Yükümlülüğü
 - Cinsel İçerikli Bilişim Suçları
 - Müdahale Ederken Dikkat Edilecek Noktalar
7. **DOĞAL AFETLER PROTOKOLÜ**
 - Yardım etme yolları
 - Okul/Kurum ziyaretleri
 - Öğretmenlerle çalışırken
 - Öğrencilerle çalışırken

EKLER

EK-1-PSİKOSOSYAL KORUMA, ÖNLEME VE KRİZE MÜDAHALE HİZMETLERİ GÖZLEM FORMU

EK-2-PSİKOSOSYAL KORUMA, ÖNLEME VE KRİZE MÜDAHALE HİZMETLERİ DESTEK TALEP FORMU

EK-3-PSİKOSOSYAL KORUMA, ÖNLEME VE KRİZE MÜDAHALE HİZMETLERİ ÇALIŞMA RAPORU

EK-4-PSİKOSOSYAL KORUMA, ÖNLEME VE KRİZE MÜDAHALE HİZMETLERİ İZLEME FORMU

EK-5- KRİZ YÖNETİMİ (Okul İdarecileri ile görüşürken kullanılabilir)

Kriz Yönetiminde Liderlik ve İletişim Becerileri

EK-6- PSİKOLOJİK BİLGİLENDİRME

EK-7- ÖLÜMLE SONUÇLANAN TRAVMATİK YAŞANTILAR İÇİN ÖĞRETMEN KILAVUZU

EK-7a- İNTİHAR GİRİŞİMİ İÇİN ÖĞRETMENLERE YÖNELİK KILAVUZ

EK-7b- ÖLÜMLE SONUÇLANAN İNTİHAR OLAYLARI İÇİN ÖĞRETMEN KILAVUZU

EK-8- ÖĞRENCİLER İÇİN KILAVUZ

EK-9- ANNE – BABALAR İÇİN TRAVMA İLE BAŞA ÇIKMA KILAVUZU

ÇOCUK VE ERGENLERİN TEPKİLERİ

GELİŞİM DÖNEMLERİNE GÖRE ÖLÜM KAVRAMI

KAYBI OLAN ÇOCUĞA ve ERGENE NELER SÖYLENEBİLİR?

ÇOCUĞUN KARDEŞ ÖLÜMÜNE TEPKİSİ

ANNE BABANIN ÖLÜMÜ

EVLAT ÖLÜMÜ

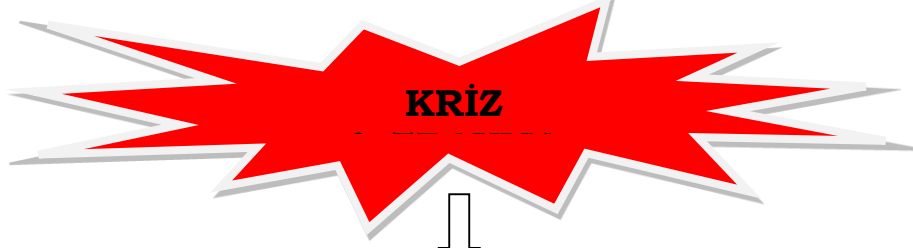
ÇOCUKLAR İÇİN NELER YAPABİLİRİZ?

ERGENLER İÇİN NELER YAPABİLİRİZ?

BELİRTİLERİ NE ZAMANCİDDİYE ALALIM?

- TAMAMLANMIŞ İNTİHAR VAKASI ÖĞRETMEN BİLGİLENDİRME TOPLANTI İÇERİĞİ ÖRNEĞİ
- İNTİHAR GİRİŞİMİ VAKASI ÖĞRETMEN BİLGİLENDİRME TOPLANTI İÇERİĞİ ÖRNEĞİ
- ÖLÜM YAS VAKASI ÖĞRETMEN BİLGİLENDİRME TOPLANTI İÇERİĞİ ÖRNEĞİ
- OKUL PSİKOSOSYAL KORUMA ÖNLEME ve KRİZE MÜDAHALE EKİBİ BİLGİ AKTARIMI FORMU ÖRNEĞİ (ÖLÜM-YAS)
- OKUL PSİKOSOSYAL KORUMA ÖNLEME ve KRİZE MÜDAHALE EKİBİ BİLGİ AKTARIMI FORMU ÖRNEĞİ (TAMAMLANMIŞ İNTİHAR)
- TABLO 1. KRİZ SONRASI UYGULANABİLECEK ETKİNLİKLER
- BASIN BÜLTENİ ÖRNEĞİ
- OKUL PSİKOSOSYAL EKİBİ GÖREV PAYLAŞIMI ÖRNEĞİ

KRİZE MÜDAHALE YOL HARİTASI

**Krize Müdahale Gözlem Ekibi
Bölgeye/Kuruma Gider**

**Gözlem Ekibinin Aldığı Bilgiler Doğrultusunda Planlama
Toplantısı ve Krize Müdahale Ekibinin Kurulması**

Krize Müdahale Ekibinin Çalışmaları

**Kurum Yönetimi
İle Görüşme**

**Rehberlik Servisi
İle Görüşme**

**Okul Kriz Yönetimi
Ekibi İle Görüşme**

KRİZE MÜDAHALE ÇALIŞMALARININ PLANLANMASI

**KURUM
YÖNETİMİ**
*Çalışmaların
Planlanması
*Raporların
Paylaşılması

ÖĞRETMEN
*Bilgilendirme
Toplantısı
*Bireysel
Görüşme

ÖĞRENCİ
*Sınıf Temelli
Müdahale
*Bireysel
Görüşme

AİLE - VELİ
*Bilgilendirme
Toplantısı/İhtiyaç
duyulursa
etkinlik
uygulaması
*Bireysel
Görüşme
*Aile Ziyareti

İLÇE PSİKOSYAL EKİBİ ÇALIŞMA ADIMLARI

1. Gözlem Ekibinin Kurum/Bölge Çalışmaları

Gözlem ekibi, meydana gelen olay hakkında bilgi almak ve durum tespiti yapmak için kuruma/bölgeye giden 2-3 kişilik uzmanlardan oluşmuş ekiptir. Gözlem ekibi kendisini tanıtır, olay ve kurum hakkında bilgileri yetkili kişilerden alır, Ek 1'i (gözlem formu) doldurur, krize müdahale planlamasını yapmak ve ekibini oluşturmak için çalışmayı yürüten Rehberlik ve Araştırma Merkezi'ne bu formu ve bilgileri iletir.

- Gözlem Ekibinin Dikkat Edeceği Noktalar:

- ✓ Ek 1'i ayrıntılı bir şekilde doldurur.
- ✓ Travma konusunda uzman bir ekibin, olay sonrası süreçte, kurumda bulunacağını ve kendilerine destek olacağını belirtir.
- ✓ Basın bildirisi ve bilgi aktarım formunu (örnek formlar için bkz.s.69-70) hazırlama konusunda okul kriz ekibine bilgi verir/destek olur.
- ✓ Okul kriz yönetim ekibi hakkında bilgi alır. Kurulmamışsa bu ekibin acilen kurulması ve görev dağılımı yapılması gerektiğini belirtir.
- ✓ Öğretmen bilgilendirme toplantısını planlayıp kurum yetkilisine bilgi verir. (Öğretmen toplantısı öğrenciler okula gelmeden önce yapılmalıdır. Acil durumlarda okul müdürü ile birlikte aynı gün bu toplantı yapılabilir. Okul müdürü bilgi aktarım formunda yer alan bilgileri paylaştıktan sonra okulda çalışmalara başlayan krize müdahale ilçe ekibini tanıtır ve sözü ekip görevlisine bırakır).
- ✓ Öğretmen ve öğrenciler için kılavuz ile okul kriz yönetimi dokümanlarını yetkili kişilere (idare ya da okul kriz ekibi) verir.

2. Öğretmenlerle Yapılacak Çalışmalar:

İlçe Kriz ekibinden önce okul idaresi tarafından yapılacaktır;

a) Öğretmen ve Okul Çalışanları Bilgilendirme Toplantısı (Bkz. Öğretmen bilgilendirme toplantı içeriği örneği, s.57-68)

- ✓ Kriz sürecinde bireyler sağlıklı bilgi akışına ihtiyaç duyarlar. Eğer bilgilendirme tek bir kaynaktan yapılmazsa gerçek dışı bilgiler ve abartılmış ifadeler çok hızlı bir şekilde yaygınlaşacaktır.
- ✓ Öğretmenlere ve okul çalışanlarına en kısa sürede bir toplantı yapılarak olay hakkında doğruluğu kesinleşmiş bilgiler verilir.

- ✓ Toplantı süresi kısa tutulmalı, yalnızca bir bilgilendirme toplantısı olduğu unutulmamalıdır. Krizden etkilenmişlik düzeylerini hafifletmeye dönük bir paylaşım toplantısı değildir. Paylaşım toplantısının en kısa sürede uzman ekipler tarafından düzenleneceği duyurulur.
- ✓ Okul sistemindeki herkes krizden etkilendiği için çaresizlik ve belirsizlik duyguları ile kaygılanmaktadırlar. Bu süreçte okul sisteminin ve krize müdahale ekibinin aktif ve etkili olarak çalıştığı konusunda bilgilendirilmek kişileri rahatlatacak ve normal işlevlerini daha kolay yerine getirmelerine yardımcı olacaktır.
- ✓ Kriz sürecinin nasıl yürütüldüğü ve neler yapılıyor olduğu ile ilgili bilgiler verilir. Öğretmen ve çalışanlara kriz sürecinde dikkat etmeleri gereken noktalar hatırlatılır, görev dağılımı yapılır.
- ✓ Okul sisteminin krizden en az etkilenerek çıkabilmesi için okulun normal işleyişinin devam etmesi önemlidir (dersler zamanında başlamalı, planlanan etkinlikler devam etmeli, sınıflarda ihtiyaç dâhilinde sağlıklı ve net bilgi öğretmenler tarafından verilmeli). Öğretmenlere ilgili öğretmen kılavuzu dağıtılmalıdır (EK-7,EK-7a,EK-7b).

b) İlçe Kriz ekibi tarafından yapılacaksa- (Bkz. Öğretmen bilgilendirme toplantı içeriği örneği, s.57-68)

- ✓ Öğretmenler toplantıya resmi çağrı yazısı ile davet edilir.
- ✓ Ön bilgilendirme toplantısı öğretmenler derse girmeden yapılır.
- ✓ Gruplar 15-20 kişilik olmalıdır.
- ✓ Grubu lider ve yardımcı lider yönetir.
- ✓ Grup liderleri kendilerini tanıtır ve ne amaçla burada olduklarını açıklar.
- ✓ Öğretmenler için duruma uygun kılavuzlar dağıtılır (EK-7,EK-7a,EK-7b).
- ✓ Kılavuzdaki maddeler doğrultusunda öğretmenlere bilgilendirme yapılır.
- ✓ Karşılaşabilecekleri güçlükler hakkında bilgi verilir.
- ✓ Okul sürecinde öğrencilerden kötü hisseden olursa krize müdahale ekibine yönlendirilmeleri istenir.
- ✓ Grup içerisinde kendini kötü hisseden, toplantıya devam edemeyeceği düşünülen öğretmenler yardımcı lider tarafından dışarıya alınarak bireysel görüşme yapılır.

3. Krize Müdahale Ekibinin Kurulması ve Planlama Toplantısı

Krize müdahalede görev alacak ekip üyeleri belirlenir ve toplantıya davet edilir.

- ✓ Gözlem ekibinden gelen bilgiler değerlendirilir (Ek-1 incelenir).

- ✓ Ekip lideri ve yardımcı lider seçilir.
- ✓ İlk günün planlaması yapılır ve çalışma haritası oluşturulur.
- ✓ Kullanılacak formlar ve dokümanlar hazırlanır.
- ✓ Kurumun sosyo-kültürel düzeyi değerlendirilerek yapılacak çalışmalar planlanır ve uygulanacak etkinlikler seçilir.
- ✓ Sınıf temelli müdahale yapılacaksa iki kişilik ekipler oluşturulur.
- ✓ Risk durumları (idare, öğretmen, öğrenci, aile) değerlendirilir.

4. Ekip Lideri ve Görevleri

Ekip lideri; daha önce krize müdahale deneyimi olan, güçlü iletişim becerilerine, liderlik vasıflarına sahip, organizasyon yapma ve karar verme becerisi gelişmiş kişilerden seçilir.

- ✓ Yapılacak çalışmaları planlar ve görev dağılımını yapar.
- ✓ Kriz bölgesine ulaşımı koordine eder.
- ✓ Okul idaresi ve okul kriz yönetim ekibiyle iletişim ve koordinasyonu sağlar.
- ✓ Gerekli malzeme ve materyali temin eder.
- ✓ Sağlıklı bir çalışma ortamının hazırlanmasını sağlar.
- ✓ Ekip lideri sınıf müdahaleleri sürerken sınıf dışında kalarak olası risklere müdahale için hazır bekler.
- ✓ Ekip üyelerinin günlük çalışma raporlarını alır. Yapılan çalışmaları raporlaştırır.
- ✓ Yapılan çalışmalarla ilgili okul idaresine günlük olarak bilgi verir.
- ✓ Krize Müdahale Ekibi Çalışma Raporunu (Ek-3) hazırlar ve okul idaresine, RAM'a teslim eder.
- ✓ Yardımcı lider yapılan çalışmalarda grup liderine yardımcı olur. İhtiyaç halinde sınıf müdahalelerine katılır.

5. Okulda Çalışma İlkeleri

a. İdare ile Görüşme

- ✓ Grup lideri ve yardımcı lider **kriz yönetimi dokümanı (EK-5)** üzerinden bilgi verir, özellikle kriz yönetiminde liderlik ve iletişim becerilerinin önemi üzerinde durur.
- ✓ Krize müdahale ekibi için uygun bir çalışma mekânı sağlanması istenir.
- ✓ Krize müdahale ekibinin yapacağı çalışmalar hakkında bilgi verir.
- ✓ Okul kriz yönetim ekibinin görev dağılımı ve iletişim bilgileri yazılı olarak istenir.
- ✓ Okulda yapılacak çalışmalar ve toplantıların resmi yazı ile duyurulmasının önemi vurgulanır.

- ✓ Öğretmenlerle yapılacak bilgilendirme toplantısında okul idaresi tarafından olayın öğretmenlere açık ve net bir şekilde anlatılması istenir.
- ✓ Okul öğretmenlerinden travmatik yaşantıları olanlar hakkında bilgi alınır. (Risk gurubundaki öğretmenler ile toplantı öncesi bireysel görüşme yapılır.)
- ✓ Anı köşesi ve anı defterinin tüm öğrenci ve öğretmenlere açık olarak oluşturulmasının önemi üzerinde durulur (İntihar vakalarında prosedür farklıdır).

b. Kriz Yönetim Ekibi ile Görüşme

- ✓ Okul Kriz Yönetim Ekibi ile kısa bir toplantı yapılır.
- ✓ Yaptıkları çalışmalar hakkında bilgi alınır.
- ✓ Okulda yapılması planlanan çalışmalar ve etkinlikler ile ilgili bilgi verilir.
- ✓ İhtiyaç duydukları konularda destek verilir.

c. Rehberlik Servisi ile Görüşme

- ✓ Okulun sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgi alınır.
- ✓ Risk gurubundaki öğretmen ve öğrenciler hakkında bilgi alınır.
- ✓ Veliler ile görüşmeler rehberlik servisi aracılığıyla yapılır.
- ✓ Travmatik yaşantısı olan kişilerle kriz yönetimi süresince krize müdahale ekibi görüşür.

d. Krize Müdahale Çalışmalarını Yürütecek Ortamı Belirleme ve İlkeler

- ✓ Kurum yetkilisinden uygun bir çalışma ortamı sağlanması istenir.
- ✓ Çalışma ortamı müdahale ekibine özel olarak tahsis edilmelidir.
- ✓ Rehberlik servisi çalışma mekânı olarak kullanılmamalıdır.
- ✓ Çalışmalar boyunca okulun her birimi ve üyesine profesyonel ilişki çerçevesinde yaklaşılmalıdır.
- ✓ Öğretmen toplantılarında direnç gösterebilecek, birbiriyle çatışma yaşayabilecek öğretmenlerin **ayrı** guruplarda yer alması sağlanmalıdır.

e. Değerlendirme Toplantısı

- ✓ Krize müdahale ekibi her günün sonunda toplantı yapar. İlgili formlar (Ek-3, Ek-4) doldurulur.
- ✓ Günlük raporlama ve grup paylaşımı yapılır.
- ✓ Sonraki günün planlaması yapılır.

**** Ekibin okuldan ayrılmadan önce öğretmenlerle kısa bir vedalaşma toplantısı yapması önerilir.**

KRİZ SONRASI UYGULANACAK ETKİNLİKLER

ETKİNLİK UYGULAMALARINDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN KONULAR

1. Çatışma İle Başa Çıkma

- ✓ Çatışmalar göz ardı edilmemeli ve açık bir tutumla ele alınmalıdır.
- ✓ Liderler, üyeleri sıkıştırma, zorlama, tehdit, yersiz arkadaş baskısından korumalıdır.
- ✓ Kullanılan dilin genel ifadeleri içermesi uygundur. (Ben, biz, siz, yaparız, hissederiz yerine bireyler, insanlar, hissederler, yaparlar, etkilenirler... şeklinde kullanılmalıdır)
- ✓ Bireylerin travmalarını farklı tepkilerle ve farklı düzeyde yaşayabilecekleri özellikle vurgulanmalıdır. İhtiyaç duyulduğunda bu vurgu tekrarlanmalıdır.
- ✓ Grup içinde büyük çelişkilerin varlığı biliniyorsa, çatışma yaşama ihtimali olan bireyler **ayrı** gruplarda yer almalıdır.

2. Sınıflarla Yapılacak Çalışmalar

Yaşanan travma/kriz durumuna göre uygulanacak etkinlikler seçilir.

KRİZ SONRASI UYGULANACAK ETKİNLİKLER (TABLO 1-s.69)

- Çocuklarla Çalışma İlkeleri

- ✓ Bilgi verirken açık ve kesin bir dil kullanılmalıdır.
- ✓ Öğrenciler konuşmaları için zorlanmamalıdır.
- ✓ Önemli fikirler özellikle başa çıkma yöntemleri tahtaya yazılmalıdır.
- ✓ Öğrencilerin yaptığı olumlu yorumlara geri dönülmeli ve bunlar pekiştirilmelidir.
- ✓ Diğer arkadaşlarının da benzer duygu ve yaşantılar geçirdiği gösterilerek tepkileri normalleştirilmelidir.
- ✓ Travma sonrası stres tepkilerinin doğal olduğu söylenerek varsa travmatik bir yaşantıya verdikleri tepki onaylanmalıdır.
- ✓ Travma sonrası yaşadıklarının ve tepkilerinin anlaşılabilir ve kabul edilebilir olduğunu anlamalarına yardımcı olunmalıdır.

3. Ailelerle Yapılacak Çalışmalar

- ✓ Başsağlığı ve geçmiş olsun ziyaretleri,
- ✓ Psikolojik Bilgilendirme ve Anlamlandırma Toplantısı yapılmalıdır.
- ✓ İhtiyaç duyulan aile ve aile üyeleriyle bireysel görüşme yapılmalıdır.

- **Anne Babalarla Çalışma ilkeleri**

- ✓ Anne - babaların toplantılara katılımlarını sağlamak için çağrı mektuplarının mutlaka onlara ulaşması sağlanmalıdır. Eğer mektuplar öğrenciler yoluyla ana-babalara ulaştırılıyorsa onlara okulda yapılmakta olan Psikoeğitim programından kısaca bahsederek, bu toplantıların ne amaçla yapıldığı ve neden önemli olduğu açıklanmalıdır. Toplantılarda; *Psikososyal destek programının bir parçası olarak, anne-babalara yönelik seminerler yapacağınızı, bu seminerlerde travmatik bir olayın etkileri ve ailelerde yarattığı stresle baş etme konusundaki bilgileri paylaşacağınızı anlatın. Toplantuların kendilerini ve çocuklarını anlamak ve toparlanmak için yararlı olacağını vurgulayın.*
- ✓ Onlara toplantıda tartışılacak konuların başlıkları, verilecek aralar ve toplantı bitiş zamanı hakkında bilgi verilmelidir.
- ✓ Ana-babalar, konu anlatılırken soru sormaları konusunda teşvik edilmeli ve toplantının sonunda soru ve tartışma için bir zaman dilimi bırakılacağı söylenmelidir.

4. Çalışmaları bitirirken;

- ✓ Anne-babalara daha fazla konuşmak isterlerse size başvurabilecekleri söylenmelidir.
- ✓ Ana-babaların destek için birbirlerine de başvurabileceklerini önermek yararlı olabilir. Bu destek sadece bir araya gelip birbirlerinin hatırını sormak biçiminde olabileceği gibi, haftalık destek ya da tartışma grupları düzenlemek gibi daha yapılandırılmış bir toplantı şeklinde de olabilir.
- ✓ Bir sonraki toplantının tarihi ve zamanı hakkında ana-babalar bilgilendirilmelidir.

5. Bireysel Travma Görüşmeleri

- ✓ Bireysel görüşmeler bir psikolojik danışma süreci değildir. Görüşmenin hedefi travmanın etkilerini azaltmak, ileride ortaya çıkabilecek problemleri engellemek ve normalleştirme sürecini hızlandırmak olmalıdır.
- ✓ Görüşme süreci sakin ve yumuşak bir ses tonuyla yürütülmelidir. Beden duruşu güvenli, açık; ifadeler kısa, net ve anlaşılır olmalıdır. Danışman nötr olmalı, duygularını yansıtmamalıdır.
- ✓ Suçluluk duyguları üzerinde çalışılmalıdır.
- ✓ Baş etme becerileri fark ettirmelidir.
- ✓ Güçlü yanları vurgulanmalıdır.
- ✓ Varsa öfke ve kızgınlık duyguları üzerinde çalışılmalıdır.

- ✓ “Kazadan sonra olumlu olarak ne keşfetti? Bu kötü olayın hayatına kattığı olumlu şeyler var mı?” tespit edilmelidir.
- ✓ Psikolojik bilgilendirme yapılmalıdır. (*bkz. Psikolojik Bilgilendirme-EK-6*)
- ✓ Gerekirse tavsiyelerde bulunulup öneriler verilmelidir.

TRAVMA VE KRİZ PROTOKOLLERİ VE MÜDAHALE ÖNERİLERİ

1. TRAFİK KAZASI MÜDAHALESİNDE UZMANA ÖNERİLER

- ✓ “Kriz Müdahale Yol Haritası”(s.4) dikkate alınarak çalışmalar planlanmalıdır.
- ✓ Can kaybı gerçekleşen trafik kazaları; kişilerde öfke, suçluluk duyguları ve suçlama eğiliminin belirgin şekilde yaşandığı ve müdahale sürecinde dirençlerle karşılaşılacağı göz önünde bulundurularak, bu duyguların dışavurumuna bir miktar izin vermek, müdahaleyi engelleyecek veya şahsi çatışmaya dönüşebilecek durumlarda ise dışavurumu kontrol altına almak önemlidir.
- ✓ Trafik kazasına taraf olan tüm sistemler bu travmatik süreçten etkilenir (idare, öğretmen, öğrenci, aile, kazaya sebep olan şoför veya firma yetkilileri). Dolayısıyla krize müdahale çalışmaları süreçten etkilenen sistemleri kapsayacak şekilde yürütülür. Krize müdahale ekibi belirlenirken ekipte kişi sayısının ve niteliğinin bu durum göz önünde bulundurularak belirlenmesi gerekir.
- ✓ Kaza sonucu yaralı olarak hastanede bakılan kişilere, okula gelemeyen raporlu öğrencilere ve ailelere de psikolojik destek verilmelidir. Ev ziyaretleri yapılmalıdır.
- ✓ Yaşanan duruma uygun olarak “Öğretmen, Öğrenci ve Anne-Baba Kılavuzu” (EK-7-8-9) dağıtılmalıdır.

2. ŞİDDET MÜDAHALESİNDE UZMANA ÖNERİLER

- ✓ “Kriz Müdahale Yol Haritası” dikkate alınarak çalışmalar planlanmalıdır.
- ✓ Okulda şiddet uygulayan, şiddete maruz kalan, riskli görülen kişilerle (öğrenci, öğretmen, idare, aile) bireysel ve grup çalışmaları yapılmalıdır.
- ✓ Öfke yönetimi, problem çözme becerileri, olumlu bakış açısı geliştirme çalışmaları ihtiyaca göre bireysel ve grup olarak uygulanmalıdır.
- ✓ Okul idaresi ve öğretmenlere yönelik; iletişim becerileri, çatışma çözme yöntemleri konusunda bilgilendirme yapılır. İhtiyaca göre öfke yönetimi çalışmaları yürütülmelidir.
- ✓ Yaşanan duruma uygun olarak “Öğretmen, Öğrenci ve Anne-Baba Kılavuzu” dağıtılmalıdır. (EK-7-8-9)

3. İNTİHAR PROTOKOLÜ

Günümüzde intihar tüm dünyayı tehdit eden önemli bir halk sağlığı sorunudur. Her geçen gün intihar sonucu ölen kişilerin sayısı artmaktadır. İntihar karmaşık ve karmaşık olduğu kadar da hassas bir olgudur. En genel tanımı insanın bilerek ve isteyerek kendi canına kıymasıdır. Kişinin istemli olarak kendi ölümü ile sonuçlanan eylemine *intihar*; ölümlle sonuçlanamayanlara *intihar girişimi* denmektedir.

- ✓ Yaşam birçok iniş-çıkışlar ve tehdit edici deneyimlerle doludur. Birey bu tehdit edici durum ile başarılı bir biçimde başa çıkabildiğinde kriz durumu oluşmaz ancak tehdit eden bu durumu alışageldiği problem çözme yöntemleri ile çözemezse bireyde kriz durumu ortaya çıkar.
- ✓ Çözümde ulaşmada yetersiz kalınca, kişide bir aciliyet duygusu oluşur. Kişi bir an önce bir şeyler yapmak zorunda olduğunu hisseder. Böylece sorunu çözme motivasyonu yükselir. Bu baskının bir an önce sona ermesi ihtiyacı ve motivasyonunun yükselmesi nedeniyle krizler kısa sürelidir. Kişi sorunlarını bir biçimde çözer ya da onlardan kaçır. İntihar girişimlerinin önemli bir bölümü, krizin bu evresindeki aciliyet ve çaresizlik duyguları içinde yapılan yardım çağrısı ya da zorlayıcı durumdan uzaklaşma isteği niteliğindeki girişimlerdir.
- ✓ Krizin ilk evresi, kişinin kaçamadığı ve başa çıkamadığı ani bir soruna verdiği ilk tepkiden oluşur. Kişinin alışageldiği, her zaman kullandığı baş etme stratejileri bu sorunu çözmekte yetersiz kalır.
- ✓ Krizin ilk evresindeki kişiler sıklıkla şiddetli bir çaresizlik duygusu yaşarlar. Bu duyguya sıklıkla anksiyete, engellenmişlik duygusu ve öfke eşlik eder.
- ✓ İntihar girişiminde bulunanların 2/3'ü aslında ölmeyi istemezler. Bu girişim bir yardım çağrısıdır. Bu kişilerin çoğu kriz durumunun ikinci aşamasındadır. Karşı karşıya oldukları sorunla baş edebilmek için yardım aramış ancak elde edememişlerdir. Gereksinim duydukları yardımı elde edebilmek için dramatik, dikkat çekici bir hareket gerçekleştirirler, yani intihar girişiminde bulunurlar.
- ✓ Ümitsizlik içindedirler. Karşı karşıya oldukları sorunları çözmeye çalışmaktan vazgeçmişlerdir ve intiharı yaşadıkları ağır baskıdan kurtulmanın en iyi ve kolay yolu olarak görürler.

- ✓ Bir kişi intihardan söz ediyorsa “Yalnızca dikkat çekmeye çalışıyordur. Gerçek bir tehlike söz konusu değildir.” biçimindeki bir düşünce, olası bir riski atlamak anlamına gelir.
- ✓ Aslında intihara eğilimi olan kişilerin küçük bir bölümü gerçekten ölmeyi ister. Çoğunun istediği ölmek değil, sıkıntılı durumlarının ve duydukları ruhsal acının sona ermesidir. Bu durumda intiharın önlenmesinde esas hedef, kişinin sıkıntısının ve çektiği ruhsal acının azaltılarak yaşama devam etmesinin sağlanmasıdır.
- ✓ Bu kişilerin sosyal becerileri genellikle yetersizdir. İntihara eğilimli kişilerde yalnızlık ve izolasyon duygularına sık rastlanmaktadır. Bu nedenle bu kişilerin kişiler arası ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasına ve sosyal desteğe ihtiyaçları vardır. Bu devrede aile, arkadaş ve akrabalarla daha sıkı ilişkiler kurmak, bireye yardımcı olacaktır.

- **İntihar Riski Taşıyan Bireylerin Başlıca Özellikleri**

1. Davranışlarında değişimler gözlemlenebilir.
2. Yalnızlık, ümitsizlik, çaresizlik duyguları içindedir.
3. Çıplak gözle görülebilecek şekilde depresiftir.
4. Daha önceleri de intihar girişimlerinde bulunmuştur.
5. Kendini öldürme tehditleri savurabilir ya da kendini öldürme arzusunda olduğunu açıkça söyler.
6. Veda eden bir tutum içinde olduğu görülebilir, çeşitli isteklerini belirten yazılar yazar.
7. Bireysel heves ve tutkularından sıyrıldığı görülür.

Bunlardan herhangi birisi söz konusu ise açıkça ona kendini öldürmesinden korktuğunuzu söylemekten çekinmemek gerekir.

İntihar Girişiminde Bulunan Bireylerin Ruhsal Özellikleri

(Candansayar ve diğerleri, 1997; akt: Oktik, 2005)

- İntihar Eğilimi Olan Bireye Yaklaşımında Tehlikeli Tutumlar

1. Teselli etmede aceleci davranmak
2. Uyarmak
3. Genelleştirmek
4. Öneride bulunmak
5. Öğüt vermek, akıl vermek
6. Problemi küçümsemek
7. Yargılamak ve yorumlamak
8. Araştırmak, soruşturmak, analiz etmek

(Sonneck ve ark, Krize Müdahale ve İntiharı Önleme, 2000, s.69; akt: Oktik, 2005)

- İntihar Riski Olan Bireyle İlişkiyi Teşvik Edici Anlayış ve Tutumlar

1. Karşıdakini olduğu gibi kabul etmek
2. Karşıdakinin bulunduğu düzeyden işe başlamak
3. İlişki kurulma isteğinin belli edilmesi
4. Israrlı tartışmalardan kaçınmak
5. Kendi değer ölçülerine göre değerlendirme yapılmasından kaçınmak
6. Ortak çalışmak. Karşıdaki ile yakın olmaya özen göstermek, uzaklıktan kaçınmak

İntiharla İlgili Gerçekler ve Klişeler

Yanlışlar	Doğrular
İntihardan söz eden kişi intihar etmez.	İntihar eden kişilerin % 80'i daha önce bundan söz etmişler ve çevrelerindeki kişilere kendilerine yardım etmeleri konusunda bir şans vermişlerdir.
Bir kişi kendini gerçekten öldürmek istiyorsa onu engelleyemezsiniz.	İntiharların çoğu kriz dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Etkili bir krize müdahale intiharı önleyebilir.
İntiharı bir kere deneyen bunu sık sık tekrarlar.	İntihar girişiminde bulunmuş kişilerin % 80'i bunu hayatlarında tek bir kez yapmışlardır.
İntihar girişimi sadece bir şantaj aracıdır.	İntihar girişiminde bulunmuş kişi kuşkusuz çevresinde bir gerginlik, telaş yaratır; ancak intihar sadece o kişinin çevresindekilere ne kadar çok ihtiyacı olduğunun kanıtıdır.
Bir kişi ile intihar düşünce ve planları hakkında konuşmak o kişiye kendini öldürme fikri verir.	İntihar fikirlerini biriyle konuşma fırsatı bulan kişi rahatlamış ve intihar olayının kısır döngüsünden kurtulmuş olur.
“İntihar kalıtsal bir olaydır.” Bazı ailelerde intihara sık rastlanması bu fikri doğrulamaktadır. O halde bu kişilere yapılacak her türlü yardım gereksizdir.	Kalıtsal olduğu kanıtlanmamıştır.
Havanın kapalı ve güneşsiz olduğu aralık ve kasım aylarında intiharlar artar.	İntihar sıklığında ilkbaharda daha fazla olmak üzere bahar aylarında anlamlı bir artış olduğu bilinmektedir.

(Sonneck ve ark, Krize Müdahale ve İntiharı Önleme, 2000, s.76; akt: Oktik, 2005)

4. İNTİHAR GİRİŞİMLERİNDE UZMANA ÖNERİLER

- ✓ “Krizle Müdahale Yol Haritası” dikkate alınarak çalışmalar planlanmalıdır.
- ✓ İntihar ile ilgili görüşmelere bir uzman profesyonelliği ile yaklaşmak ve görüşmeyi sürdürmek önemlidir. Panik, çaresizlik ve ne yapacağını bilememe gibi duygular yansıtılmamalıdır.
- ✓ Bireyin intihar düşüncelerinin, girişimlerinin ve varsa planlarının ayrıntılarıyla sorulup konuşulması, bireyin intihara yönelik enerjisini azaltacaktır. Duygusal boşalımını sağlayacaktır.
- ✓ Bireyin yanlış inanç ve rasyonelleri analiz edilmeli ve tekrar çerçevelendirilmelidir.
- ✓ Bireyin yaşamak ve ölmek için nedenleri araştırılmalı, yaşama yönelik nedenleri vurgulanıp güçlendirilmelidir.
- ✓ Bireyin unutmuş olduğu yaşam amaçları açığa çıkarılıp desteklenmelidir.
- ✓ İntihar olgusu ile yapılan görüşmeler süresince birey ile intihar etmeyeceğine yönelik kontrat düzenlenmeli ve imzalanmalıdır.
- ✓ Sosyal destek kaynaklarının, aile ve arkadaşlarının harekete geçirilmesi önemlidir.
- ✓ İntihar girişiminin bulaşıcı özellikleri olması sebebiyle, okulda bulunan risk grubundaki öğrenciler tespit edilip takip edilmeli ve ihtiyaç dâhilinde görüşmeye alınmalıdır.
- ✓ Görüşme, baş etme becerileri ve güçlü yanları ortaya çıkartılıp güçlendirmeye yönelik olmalıdır.
- ✓ İntihar girişimlerinde bulunan bireylerin klinik destek alması sağlanmalıdır.
- ✓ İntihar girişiminde bulunan kişilere yönelik öfke ve kızgınlık duygularının baskın olduğu bilinmektedir. Grup çalışmasında bu duyguların konuşulması ve normalleştirilmesi önemlidir.
- ✓ Yaşanan duruma uygun olarak “Öğretmen – Öğrenci Kılavuzları” dağıtılır. (EK-7-8-9)

5. ÖLÜMLE SONUÇLANAN İNTİHARLARDA UZMANA ÖNERİLER

- ✓ “Krizle Müdahale Yol Haritası” dikkate alınarak çalışmalar planlanmalıdır.
- ✓ İntihar eden bireyin cenaze töreni, aile ziyareti gibi ritüellere sadece istekli öğrencilerin katılımı desteklenmelidir. İstemeyen öğrencilere baskı yapılması engellenmelidir. Bu ritüellere öğrencilerle beraber okul idaresinin ve öğretmenlerin de temsilen katılımı büyük önem taşımaktadır.
- ✓ İntihar vakalarında anı defteri köşesi ve yaka kartı hazırlanması önerilmez. Öğrencilerin yoğun talebi olursa, sadece İntihar eden öğrencinin sınıfında bu çalışmaların yapılması kabul edilebilir. Sınıf dışına yayılması engellenmelidir. Anı defterinin doldurulduktan sonra aileye teslim edilmesi önerilir.
- ✓ Grup çalışmalarında intihar olgusu ile ilgili bilimsel bilgi vermek öfke duygularını azaltmaya yardımcı olmaktadır.
- ✓ İntiharın görünen nedeni üzerinde asılsız, kişileri rencide edebilecek konuşmalardan kaçınılmalı ve böyle konuşmalar engellenmelidir. (Gerçek nedenlerin ne olduğunu bilemeyiz gibi)
- ✓ Krizle Müdahale Ekibinin İntihar eden bireyin ailesine başsağlığı ziyaretinde bulunması önerilir. Ziyaret 3-4 kişi ile yapılmalı ve kısa olmalıdır. Psikolojik destek için okulda çalışmalar yürüten bir ekip olduğunuz özellikle vurgulanmalıdır.
- ✓ İntihar girişiminin bulaşıcı özellikleri olması sebebiyle, okulda bulunan risk grubundaki öğrenciler tespit edilip takip edilmeli ve ihtiyaç dâhilinde görüşmeye alınmalıdır.
- ✓ Ölümle sonuçlanan intihar eyleminden sonra yakın çevresi ile yapılacak görüşmelere bir uzman profesyonelliği ile yaklaşmak ve görüşmeyi sürdürmek önemlidir. Panik, çaresizlik ve ne yapacağını bilememe gibi duygular yansıtılmamalıdır.
- ✓ İntihar eden bireyin yakın çevresi ve özellikle arkadaşlarının olası intihar düşünceleri varsa girişimleri ve planları ayrıntılarıyla sorulup konuşulmalıdır. Bu görüşmeler, bireyin intihara yönelik enerjisini azaltacak, duygusal boşalımını sağlayacaktır.
- ✓ Yakın çevresindeki bireylerin yanlış inanç ve rasyonelleri analiz edilmeli ve tekrar çerçevelendirilmelidir.
- ✓ Yakın çevresindeki bireylerin sosyal destek kaynaklarının, aile ve arkadaşlarının harekete geçirilmesi önemlidir.
- ✓ Yakın çevresi ile yapılan çalışmalarda bireylerin baş etme becerileri ve güçlü yanları ortaya çıkartılıp güçlendirilmelidir.

- ✓ İntihar eğilimi olduğu düşünölen ve daha önce intihar girişiminde bulunan bireylerin klinik destek alması sağlanmalıdır.
- ✓ İntihar eden kişiye yönelik öfke ve kızgınlık duygularının baskın olduğu bilinmektedir. Grup çalışmalarında (Öğretmen, öğrenci) bu duyguların konuşulması ve normalleştirilmesi önemlidir.
- ✓ Yaşanan duruma uygun olarak “Öğretmen – Öğrenci Kılavuzları” dağıtılır.
(EK-7,EK-7a,EK-7b, EK-8)

6. CİNSEL İSTİSMAR PROTOKOLÜ

Cinsel istismar; çocuğun, bir erişkin tarafından cinsel isteklerinin doyumu için kullanılması ya da kullanılmasına göz yumulmasıdır.

- Cinsel İstismar türleri:

- 1-Teşhircilik
- 2-Röntgencilik
- 3-Sözlü taciz
- 4-Uzayan aşırı biçimde öpme, okşama
- 5-Çocuğa pornografik yayınlar izlettirme
- 6-Çocuğun yetişkinin cinsel organına dokunmaya zorlanması
- 7-Her türlü cinsel ilişki
- 8-Çocuğun fuhuşa teşvik edilmesi

- Cinsel İstismara Uğrayan Çocuğun Tepkileri

Çocuğun algı ve tepkileri, istismara uğradığı yaşa ve bulunduğu sosyo-kültürel seviyeye göre değişim gösterebilir. Bununla beraber genellikle ilk olarak çok korkup içine kapanır. Hemen sonrasında suçluluk, kaygı ve öfke duygularıyla birlikte ağır depresyon belirtileri gelebilir.

Çocuk kendisine yapılan cinsel istismarın nedenini ve boyutunu kavrayamayabilir, bu konuyu nasıl ifade edeceğini bilemeyebilir ya da kendisine inanmayacaklarını düşünebilir. Bu nedenlerle istismarı paylaşmaya cesaret edemeyebilir. Kendisini baskı altında hisseden çocukta bir süre sonra birtakım belirtiler görülebilir.

- Cinsel İstismarın Belirtileri

Küçük çocuklarda

- ✓ Mutsuzluk, kaygı
- ✓ Uzun dönemde yaşanan travmanın zihinde tekrar anımsanmasına bağlı olarak ses ve görüntüler ile olayların tekrar geri dönüşlü olarak canlanması (Travma sonrası stres bozukluğu)
- ✓ Hiçbir teşhis konulamayan karın ağrıları, baş ağrıları veya benzeri bedensel şikâyetler,
- ✓ Depresyon, yıkıcı davranışlar, fobik tepkiler, ağlama ve bağırma şeklinde öfkeli reaksiyonlar
- ✓ Anneye ya da bakıcıya aşırı bağımlılık geliştirme
- ✓ Belli insanlarla olmayı ve belli yerlere gitmeyi reddetme

- ✓ Arkadaşlardan uzaklaşma, yalnız kalmayı tercih etme
- ✓ Uyku düzeninde bozulma, kâbuslar, çılgık atarak uyanma, uyuyamama
- ✓ Gece alt ıslatma, parmak emme
- ✓ Okul ve ev yaşamındaki uyumun bozulması, ders başarısının düşmesi, okuldan kaçma
- ✓ Yaşına uygun olmayan cinsel davranışlar
- ✓ Çocuğun cinsel yönden aşırı uyarılması
- ✓ Sürekli cinsel kimlik ile meşgul olma. Bu durumun çocuğun oyununa, resimlerine, sözel veya fiziksel olarak arkadaşlarıyla olan ilişkisine yansması
- ✓ Arkadaşlarına cinsel aktiviteleri öğretmeye kalkışma, sık sık mastürbasyon yapma ya da cinselliğe karşı fobik reaksiyonlar
- ✓ Uzun dönemde cinsel kimlik ve cinsel obje tercihinde zorluklar

Ergenlerde

- ✓ Arkadaş ilişkilerinin bozulması
- ✓ Benlik algısına ilişkin sorunlar
- ✓ Saldırganlık
- ✓ Okul başarısında düşme, okuldan kaçma
- ✓ Dikkat sorunları
- ✓ Teşhis konulamayan baş ağrıları, mide bulantıları ya da benzeri bedensel şikâyetler
- ✓ Güvensizlik
- ✓ Mutsuzluk, keyifsizlik
- ✓ Depresyon
- ✓ İntihar girişimleri ya da düşünceleri
- ✓ Madde ya da alkol kullanma
- ✓ Öz bakımın ihmal edilmesi
- ✓ Yeme ve uyku bozuklukları
- ✓ Cinselliğe, hamileliğe ya da cinsel yolla bulaşan hastalıklara karşı ani ve aşırı ilgi
- ✓ Cinsel içerikli davranışlarda bulunma

- **Kriz müdahale ekibinin yardımını gerektirecek istismar türlerini iki başlık altında inceleyebiliriz:**

- 1- Okulda meydana gelmiş cinsel taciz
- 2- Cinsel içerikli bilişim suçları

- Okulda Meydana Gelmiş Cinsel Taciz

Öğrencilerin birbirlerini ya da okul ortamındaki bir yetişkinin okuldaki herhangi bir öğrenciyi taciz etmesi şeklinde olabilir.

- Müdahale Ederken Dikkat Edilecek Noktalar:

- ✓ Öncelikle okul idaresi ve varsa rehber öğretmenden ayrıntılı bilgi alınır. Bu bilgi alma işleminde mümkünse iki kişi olması tercih edilir. İdareye, çocuğun böyle bir iddiası varsa doğru kabul edildiği hatırlatılarak, adli süreç hakkında mutlaka bilgi verilir.
- ✓ İstismar çocuklar arasında yaşandıysa bunun cinsel oyun mu yoksa istismar mı olduğuna doğru bir şekilde karar vermek gerekir.
- ✓ İstismar eden bir yetişkinse adli süreç mutlaka başlatılmalıdır.
- ✓ Mağdur birden fazlaysa onlarla aynı anda farklı kişiler görüşmeli ve görüşme ayrıntılı şekilde not alınmalıdır.
- ✓ İdareyle, istismar ettiği varsayılan kişiyle ve mağdurla görüşürken bizim görevimizin dedektiflik, savcılık, polislik olmadığı mutlaka hatırlatılmalıdır.
- ✓ Olayın okulda, dışarıda, basında duyulmasının çocuk üzerindeki olumsuz etkileri anlatılarak suskun kalınması gerektiği özellikle vurgulanmalıdır.
- ✓ Aile konuyla ilgili mutlaka bilgilendirilmeli ve yasal süreç hakkında aydınlatılmalıdır. Ayrıca aileye çocuğun gelişim dönemleri, istismardan dolayı yaşayacağı duygular ve travma sonrası stres tepkileri hakkında da ayrıntılı bilgi verilmeli, ailenin çocuğa sağlıklı bir tutumla yaklaşması sağlanmalıdır.
- ✓ Olaya müdahale eden travmacının kriz yönetimini, gelişim dönemlerini, özellikle yaşlara göre cinsel gelişimi, yasal süreci, çocukla görüşme tekniklerini çok iyi bilmesi gerektiği unutulmamalıdır.

- Mağdur Çocuk ile Görüşme Teknikleri

İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü'nün Risk Altındaki Çocukların Saptanmasında Öğretmenin Rolü isimli kitabında da bahsedildiği gibi; İstismar şüphesi ile küçüklerle görüşme yapmak, klinik deneyim ve uzmanlık gerektiren özel bir alan olmakla beraber çocuklarla çalışan hekimler, sosyal hizmet uzmanları, öğretmenler ve emniyet görevlilerinin temel prensipler üzerinden hareketle ön değerlendirme düzeyinde gerçekleştirebilecekleri bir iştir.

Genel olarak bir görüşmede öncelikle çocukla ilişki kurma safhası, nötr bir geçmiş yaşantısı üzerinden hafıza ve anlatım yetisinin değerlendirilmesi, problem odağına dair bilgi almak üzere açık uçlu görüşme safhası ve probleme odaklanılan kapalı uçlu netleştirme safhası vardır.

İstismar mağduru olan çocuklar görüşme teknikleri bakımından, okul öncesindeki çocuklar, ilköğretim çağındaki çocuklar ve ergenler olarak farklı özelliklere sahip üç grup olarak ele alınabilir.

Genel olarak, okul öncesi ve ilköğretim çağı çocuklarında, doğru bilgi almayı engelleyen bazı gelişimsel özellikler vardır:

- ✓ Tanımadıkları yetişkinlerden genellikle uzak dururlar.
- ✓ Yetişkinlerin onlara cevabını bildikleri soruları sormalarına alışkındırlar, bilgi kaynağı olmak onlara yabancı bir roldür.
- ✓ Kelime hazneleri kimi zaman olanları anlatmakta yetersizdir.
- ✓ Hafıza kapasiteleri yetişkinlerden farklıdır, yaş büyüdükçe yaşananları doğru olarak hatırlama yetisi artar.
- ✓ Özellikle okul öncesi çocuklar telkine çok yatkındırlar, anlattıklarının yaşadıkları mı yoksa olaydan sonra yapılan yorumlar mı olduğunu ayırt etmek mümkün olmayabilir.

- **Görüşme Yapılırken Dikkat Edilecek Noktalar:**

- ✓ Öncelikle, çocukla görüşmeyi yürüten kişi için kendi kanaatinin ve değerlendirmesinin belirleyici, nihaî karar olmadığı fikri başlangıç noktası olmalıdır.
- ✓ Temel bilgilerin ışığında çocuklarla mülakatın iki hedefi vardır:
 - 1-Olası istismara dair en güvenilir ifadeye ulaşmak,
 - 2-Çocuğun nitelikleri, bulunduğu gelişim dönemi özellikleri ve sosyo-ekonomik düzeyi göz önünde bulundurulduğunda en detaylı ve derinlemesine bilgiyi edinebilmek.
- ✓ Görüşmeyi gerçekleştirecek kişinin çocuğun gelişim basamaklarını çok iyi tanınması ve istismar konusundaki bilimsel literatürü çok iyi bilmesi gerekmektedir.
- ✓ Çocukla görüşürken profesyonel bir tutum takınmak şarttır. Araştırmalar, çocukların herhangi bir varsayımı kanıtlamak amacıyla görüşmeye alındıklarında içlerine kapandıklarını ve işbirliğine girmediklerini göstermiştir.
- ✓ Doğallık ve sahicilik çocuğun güveninin kazanmak için önemlidir. Görüşmeden edinilecek bilgilerin gizli kalacağı sözü asla verilmemelidir.
- ✓ Görüşmeyi gerçekleştiren kişi, başlangıç ve güven oluşturma aşamasında sıcak ve yakın, istismara ilişkin bilgiyi alırken daha nötr ve mesafeli bir duruş sergileyerek denge oluşturabilir.
- ✓ İletişimin sözlü olduğu kadar sözsüz kısmına da dikkat etmek gerekir. Çocuğun tarzına uyumlu bir yaklaşım benimsemek yerinde olacaktır; hareketli çocuklarla daha canlı,

sessiz çocuklarla daha yavaş ve dingin bir yaklaşımı benimsemek çocukla ilişki kurmayı kolaylaştırabilir.

- ✓ Birçok insan dinleme konumunda birtakım onay ifadeleri, nidalar ya da mimikler kullanır. Bunların farkında olarak, mümkün olduğu kadar çocuğu yanlış yönlendirebilecek sesli-sessiz mesajlardan kaçınmak gerekir.
- ✓ Çocukla görüşürken hoşnutluk, öfke gibi duyguları göstermek yerine çocuğun cümlesini soru haline getirerek yansıtmak gerekir.
- ✓ Çocukla otorite figürü olmadan ilişki kurmak gerekir. Çünkü çocuklar yetiştirilirken otoriteye itaat doğrultusunda yetiştirilmiş olabilirler. Bu durum çocuğun yanıltıcı ifade vermesine yol açabilir.
- ✓ Çocuğun verdiği bilgiler birbiriyle çelişebilir. Genellikle çocuk en kötü olarak adlandırdığı bilgiyi en son verebilir.
- ✓ Çocuk istismar eden kişi tarafından korkutulmuş ya da tehdit edilmiş olabilir ve korktuğu için de yaşadıklarını anlatma konusunda çekimser kalabilir. Bu noktada “Bana anlatmadığın şeyleri anlattıysan ne olurdu?” gibi sorularla çocuğu konuşmaya teşvik etmek gerekebilir.
- ✓ Çocuk verilen bilgileri yalanlama eğilimindeyse bunun nedenleri ve doğruluğu hakkında yeni bir değerlendirme yapmak gerekebilir.
- ✓ Genelden özele sorular sorulmalıdır. Yönlendirici sorular özele doğru yaklaşıldıkça problem odaklı olarak kullanılmalı, yedi yaş altı çocuklarda ise kullanılmamalıdır.
- ✓ Açık uçlu sorular kapalı uçlu sorularla desteklenmelidir. Örneğin, “Başka ne hatırlıyorsun?”, “Vücudunun neresine dokundu, ne dedi...” “Sence buraya gelme sebebin nedir?”, “Canını sıkan bir şeyler var mı?”, “Hayatında değişse dediğin, olmasını istemediğin bir şey var mı?” gibi.
- ✓ Okul öncesi çocuklar özellikle zaman ve tekrarlayan eylemlerin sayısı konusunda doğru bilgi veremeyebilirler.
- ✓ Özellikle küçük çocuklarla görüşürken cevabı “Evet” ya da “Hayır” olacak sorular kullanılmamalıdır. Evet-Hayır sorusu birden fazla sorulursa, çocuklar ilk cevapları yanlış olduğu için sorulduğunu sanarak farklı bir yanıt verebilirler.

- **Çocuk İstismarının Hukuksal Boyutu**

Çocuğun istismar edilmesi durumunda; durumdan haberdar olan herkes, çocuğun anne-babası, kanuni temsilcisi, vasisi, öğretmeni, muayene eden doktor, komşular, akrabalar, çocuğun kendisi Cumhuriyet Savcılığı'na bildirimde bulunabilirler.

Bildirimler savcılık dışında herhangi bir polis birimine de yapılabilir. Çocuklarla ilgili işlemleri yürütmek üzere emniyet teşkilatı içinde ayrı bir birim olarak illerde Çocuk Şubesi, ilçelerde Çocuk Büro Amirliği'ne başvurulabilir.

Korunmaya muhtaç bir çocuğun varlığı halinde ASHB'e bildirimde bulunabilirler.

- **Bildirim Yükümlülüğü**

Kanun, bazı kişilerin görevleri sırasında bir suç işlendiğini öğrenmeleri halinde, bu durumu ilgili makamlara bildirmelerini zorunlu tutmuş ve bildirmemeleri halinde cezalandırılmaları konusunda düzenleme getirmiştir. Örnek olarak bir öğretmen, öğrencisinin aile içinde veya okulda fiziksel ya da cinsel istismara uğradığını öğrendiği anda, ilgili makamlara başvuruda bulunmak zorundadır. Başvuruda gecikmesi, çocuk için zarar doğuracağından cezanın tespitinde etkili olacaktır.

Bu husus TCK'nın 279. Maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir. "(1) Kamu adına soruşturma ve kovuşturmayı gerektiren bir suçun işlendiğini göreviyle bağlantılı olarak öğrenip de yetkili makamlara bildirimde bulunmayı ihmal eden veya bu hususta gecikme gösteren kamu görevlisi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

- **Cinsel İçerikli Bilişim Suçları**

Genellikle okuldaki iki öğrenci arasında geçen cinsel içerikli eylemlerin öğrencilerden birisi tarafından kamerayla kayıt altına alınarak tehdit unsuru olarak kullanılması, diğer öğrencilere yayılması ve internetteki sitelerden birinde yayınlanması şeklinde olabilir.

- **Müdahale Ederken Dikkat Edilecek Noktalar:**

- ✓ Rehber öğretmen ve cinsel içerikli eylemi gerçekleştiren öğrenci ya da öğrencilerden ayrıntılı bilgi alınır.
- ✓ Aileden güvenilir, iletişimi iyi ve çocuğu koruyabileceğine inanılan bir kişiyle temas kurulup olay savcılığa bildirilmelidir.
- ✓ Görüntü internetteki herhangi bir sitede yayınlandıysa görüntüyü çok acil olarak o siteden kaldırmak gerekmektedir. Görüntüyü, en hızlı, internette yayınlayan kişinin çekebileceği bilinmeli ve tahmin edilen kişilere bu olayın savcılığa gittiği ya da gideceği duyurulmalıdır.

- ✓ Cinsel içerikli eylemi gerçekleştiren kişi ya da kişilerin aileleriyle görüşürken ergenlik dönemi hakkında bilgi sahibi olmanın ve bu bilgileri ailelere doğru ve ayrıntılı bir şekilde aktarmanın önemi unutulmamalıdır.
- ✓ Aile ile görüşmeden önce çocuğun güvenliğini mutlaka sağlamak gerekir. Güvenilir ve çocuğu koruyabileceğine inanılan bir akraba varsa ona teslim edilebilir. Böyle bir kişi bulunamazsa ASHB'dan yardım istenebilir.
- ✓ Cinsel içerikli eylemi gerçekleştiren ve yayan öğrencilerin okul hatta ilçe ya da il değiştirmesi gerekebilir.
- ✓ Basının karıştırılmaması ve olayın dillendirilmemesi sağlanmalıdır.
- ✓ Eylemin boyutu ne olursa olsun çocuk suçlanmamalı, eleştirilmemeli, cezalandırılmamalıdır.
- ✓ Mağdur, görüntüyü çeken ya da yayan kişiyle karşı karşıya getirilmemelidir.
- ✓ Aileyle yüzleşme mağdurun hazır oluşuna kadar ertelenmelidir.
- ✓ Klinik destek alması muhakkak sağlanmalıdır.

7. DOĞAL AFETLER PROTOKOLÜ

Şunları unutmayın:

Yardım ekiplerinin kendilerinin de "ikinci düzeyde afetzede" olma ihtimalleri çok yüksektir.

Kendi fiziksel ve ruhsal sağlıklarının korunması da son derece önemlidir. Bu nedenle:

- ✓ Yemek aralarında açık havada 20 dk. kadar yürümeli,
- ✓ Derin soluk alıp verme egzersizleri yapmalı,
- ✓ Olanaklar ölçüsünde iyi ve dengeli beslenmeli,
- ✓ Fazla miktarda kafein tüketmemeli,
- ✓ Alkolden uzak durmalı,
- ✓ Grupla akşamları bir süreliğine de olsa bir araya gelmeli, üzüntü veren ya da mutlu eden olaylar ve duygular paylaşılmalı,
- ✓ Sınırlar iyi çizilmeli, bireyin "etten kemikten oluşmuş bir insan" olduğunu unutmamalı, "her şeye yetişmeliyim", "herkese yardım etmeliyim" düşüncesiyle sınırlarını fazla zorlamamalı,
- ✓ Afetzedelere yaptığı katkıları göz ardı etmemeli,
- ✓ Karşılaşılan sıkıntılı durumları kişiselleştirmemeli. Afetzedelerle özdeşleşip tükenme durumuna gelmemek için kişi, duygularının ve yaptıklarının farkına varmalı.
- ✓ Afetzedelere olumlu yaklaşmalı, çözüme dönük düşünme becerisini kullanmalı.
- ✓ "Öfke" duygusunun yoğun yaşanabileceği ve "bana böyle davranmaya hakları yok" diyerek öfke duygusunun artabileceği unutulmamalı.
- ✓ Oluşabilecek suçluluk ve çaresizlik duygularının normal duygular olduğu bilinmeli, bu nedenle bireyin kendini koruması için ekip arkadaşlarının desteğini alması sağlanmalıdır.
- ✓ Yaşanan duruma uygun olarak "“Öğretmen, Öğrenci ve Anne Baba Kılavuzu”" dağıtılmalıdır. (EK-7-8-9)

Her zaman 2 kişilik ekipler halinde çalışılmalıdır.

- Çadır ziyaretlerinde:

- ✓ Afetzedelere selam verilir. Çadıra girilmesi gerekiyorsa izin istenir, kişi kendisini tanıtır ve ne amaçla burada olduğunu açıklar.

Travma yaşayanlarda üç ana duygu görülür:

1-Yoğun üzüntü,

2-Yoğun bir öfke hissi,

3-Tekrarlayacağına ilişkin korku

✓ Afetzedelerle yaşadıkları üzerine konuşulur. Duruma göre yardım etme yolları hakkında bilgi verilir.

- **Yardım etme yolları:**

1. Bilgilendirme (Cognitif devamlılık),
2. Rol devamlılığı (başarabileceği küçük işler),
3. Sosyal devamlılık (arkadaş kontratları, yalnız bırakmama, haberleşme),
4. Tarihî süreklilik (yine eskisi gibi)
5. Duygusal süreklilik (önemseme),
6. Psikolojik devamlılık (aktiviteler)

✓ Kişisel inançlarını, başa çıkma yöntemlerini eleştirmemek gerekir. Alkol vb maddeleri kullanıyorsa bu maddelerin sakıncaları açıklanır. Duygularının, düşüncelerinin ve davranışlarının normal olduğu vurgulanır. Kabul edici bir dil kullanmak önemlidir.

✓ Yönlendirme gerekiyorsa (sağlık, eğitim vb.) bilgi verilir ve tekrar görüşülecekse zaman belirlenir.

- **Okul/Kurum ziyaretleri:**

✓ Kurum Müdürü/yetkilisi bulunur. Lider kendini tanıtır ve ekibin ne amaçla burada olduğunu açıklar.

✓ Neler yapılabileceği konusunda yetkili ile kısa bir değerlendirme yapılır.

- **Öğretmenlerle çalışırken:**

✓ Psikolojik danışman kendini tanıtır ve ne amaçla burada olduğunu açıklar. Neler yapılabileceği konusunda öğretmenlerle kısa bir değerlendirme yapar.

✓ Konuşmak istiyorlarsa öğretmenlerle konuşur. Onların da afetzede olduklarını unutmadan, rolleri ve okulun önemi vurgulanır (Okul normalliğin simgesidir. Okulların işleyişine devam etmesi normalleştirme sürecini hızlandırır).

✓ Yardım etme yolları üzerinde durulur. Varsa sorular yanıtlanır.

✓ Çözüm üzerinde konuşulur.

- **Öğrencilerle çalışırken:**

Depremden etkilenmiş sınıf içi çalışmalara katılmakta zorlanan öğrencilerle çalışırken;

- ✓ Bireysel görüşme olanağı araştırılır. Koşullar bireysel görüşmeye uygun değilse öğrenciyle yaşadığı olay üzerine konuşulur. Destekleyici olmak gerekir.
- ✓ Rahatlaması için resim yaptırılabilir. Resim üzerine konuşulur.
- ✓ Oyun vb. etkinlikler yapılabilir.
- ✓ Psikoeğitim bilgilendirme çalışmaları yapılması uygundur.

EKLER

EK-1

PSİKOSOSYAL KORUMA, ÖNLEME VE KRİZE MÜDAHALE HİZMETLERİ GÖZLEM FORMU

Okul				
Tarih				
Yönetici Sayısı				
Öğretmen Sayısı				
Öğrenci Sayısı				
Çalışma Yapılması Planlanan Kişi Sayısı	Öğrenci	Öğretmen	Veli	Diğer
Eğitim Öğretim Başlama-Bitiş Saatleri				
Toplantı Salonu	☐ Evet ☐ Hayır	Kapasite		
Bireysel Görüşmeye Uygun, Kullanılabilecek Oda Sayısı				
Grupla Görüşmeye Uygun, Kullanılabilecek Oda Sayısı				

TRAVMA/ KRİZ DURUMU

☐ Kaza	☐ İntihar
☐ Şiddet	☐ İstismar
☐ İhmal	☐ Doğal Afet
☐ Ölüm	☐ Göç
☐ Terör	☐ Diğer.....

TRAVMA/ KRİZ DURUMU (ayrıntıları ile açıklanacaktır)

--

TRAVMA/ KRİZ DURUMU MEYDANA GELDİĞİ ANDAN İTİBAREN YAPILAN ÇALIŞMALAR

--

TRAVMA/ KRİZ DURUMUNDAN ETKİLENEN KİŞİLERİN BİLGİLERİ

Bireysel olarak çalışılması gereken kişiler öncelik sırasına göre yazılacaktır. Gerektiğinde bu bireyler grup çalışmasına dahil edilebilir.

Sıra	Adı Soyadı	Unvanı <i>(öğretmen, öğrenci, veli, diğer personel vb. şeklinde doldurulmalıdır)</i>	Etkilenme Durumu

TRAVMA/ KRİZ DURUMUNDAN ETKİLENEN GRUPLARIN BİLGİLERİ
(Etkilenme durumuna göre öncelikli olarak çalışılması gereken grup sırasına göre doldurulmalıdır)

SIRA	ÇALIŞMA GRUBU (öğretmen, öğrenci, veli, diğer)	ETKİLENME DURUMU	Kişi Sayısı

BİLGİ ALINAN KİŞİLERİN İLETİŞİM BİLGİLERİ

Sıra	Adı Soyadı	Görevi	Cep Tel	Elektronik Posta

OKUL PSİKOSOSYAL KORUMA, ÖNLEME VE KRİZE MÜDAHALE EKİBİNİN YAPTIĞI ÇALIŞMALAR

--

ÖNCELİKLİ YAPILMASI GEREKEN ÇALIŞMALAR

--

PSİKOSOSYAL KORUMA, ÖNLEME VE KRİZE MÜDAHALE EKİBİ

Sıra	Adı Soyadı	Kurumu	Cep Tel	E- Posta

**PSİKOSOSYAL KORUMA, ÖNLEME VE KRİZE MÜDAHALE HİZMETLERİ
DESTEK TALEP FORMU**

Okul				
Tarih				
Yönetici Sayısı				
Öğretmen Sayısı				
Öğrenci Sayısı				
Çalışma Yapılması Planlanan Kişi Sayısı	Öğrenci	Öğretmen	Veli	Diğer
Eğitim Öğretim Başlama-Bitiş Saatleri				
Toplantı Salonu	☐ Evet ☐ Hayır	Kapasite		
Bireysel Görüşmeye Uygun, Kullanılabilecek Oda Sayısı				
Grupla Görüşmeye Uygun, Kullanılabilecek Oda Sayısı				

TRAVMA/ KRİZ DURUMU

☐ Kaza	☐ İntihar
☐ Şiddet	☐ İstismar
☐ İhmal	☐ Doğal Afet
☐ Ölüm	☐ Göç
☐ Terör	☐ Diğer.....

TRAVMA/ KRİZ DURUMU (ayrıntıları ile açıklanacaktır)

TRAVMA/ KRİZ DURUMU MEYDANA GELDİĞİ ANDAN İTİBAREN YAPILAN ÇALIŞMALAR

--

TRAVMA/ KRİZ DURUMUNDAN ETKİLENEN KİŞİLERİN BİLGİLERİ

Bireysel olarak çalışılması gereken kişiler öncelik sırasına göre yazılacaktır. Gerektiğinde bu bireyler grup çalışmasına dahil edilebilir.

Sıra	Adı Soyadı	Unvanı (öğretmen, öğrenci, veli, diğer personel vb. şeklinde doldurulmalıdır)	Etkilenme Durumu

TRAVMA/ KRİZ DURUMUNDAN ETKİLENEN GRUPLARIN BİLGİLERİ
(Etkilenme durumuna göre öncelikli olarak çalışılması gereken grup sırasına göre doldurulmalıdır)

SIRA	ÇALIŞMA GRUBU (öğretmen, öğrenci, veli, diğer)	ETKİLENME DURUMU	Kişi Sayısı

BİLGİ ALINAN KİŞİLERİN İLETİŞİM BİLGİLERİ

Sıra	Adı Soyadı	Görevi	Cep Tel	Elektronik Posta

OKUL PSİKOSOSYAL KORUMA, ÖNLEME VE KRİZE MÜDAHALE EKİBİNİN YAPTIĞI ÇALIŞMALAR

--

ÖNCELİKLİ YAPILMASI GEREKEN ÇALIŞMALAR

--

PSİKOSOSYAL KORUMA, ÖNLEME VE KRİZE MÜDAHALE EKİBİ

Sıra	Adı Soyadı	Kurumu	Cep Tel	E- Posta

**PSİKOSOSYAL KORUMA, ÖNLEME VE KRİZE MÜDAHALE HİZMETLERİ
ÇALIŞMA RAPORU**

(İl/İlçe/Okul Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibi tarafından müdahale süresine göre günlük, haftalık, aylık periyotlarda doldurulacaktır.)

Okulun Adı		
Olay		
Çalışma Yapılan Tarihler		
Çalışmayı Yapan Ekip Üyeleri		
Yapılan Çalışmalar (Psikososyal Destek Programı)	Uygulanan Etkinlik/Oturum	Uygulanan Kişi/Grup
Yapılan Diğer Çalışmalar		
Yapılan Çalışmaya Katılan Kişi Sayısı	☐ Öğrenci ☐ Öğretmen ☐ Veli ☐ Yardımcı Personeli ☐ Diğer...	
Görüş ve Öneriler		
İzleme İçin Planlanan Çalışmalar		

İmza

İmza

...../...../.....

İmza

İmza

İmza

(Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibi tarafından imzalanacak)

**PSİKOSOSYAL KORUMA, ÖNLEME VE KRİZE MÜDAHALE HİZMETLERİ
İZLEME FORMU**

(Okul/İlçe/ İl Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibi tarafından doldurularak bir örneği İl/İlçe Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibi' ne iletilecektir.)

Okulun/İlçenin Adı	
Olayın Gerçekleştiği Tarih	
Olayın Özeti	
Müdahale Çalışmalarının Tamamlandığı Tarih	
İzleme Sürecinde Yapılan Çalışmalar	
Alınan Tedbirlerin Sonucuna İlişkin Bilgiler (Devamsızlık, Okula Uyum, Akademik Başarı, Sosyal Uyum, Sosyal Destek Kaynakları vb. Durumlar Açıklanacaktır.)	
Psikososyal Destek Hizmetleri Kapsamında İşbirliği Yapılan Kurum ve Kuruluşlar İle Kurum ve Kuruluşların Görüş/Önerileri	

...../...../.....

İmza

İmza

İmza

İmza

İmza

(Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibi tarafından imzalanacak)

EK-5

8. KRİZ YÖNETİMİ (Okul İdarecileri ile görüşürken kullanılabilir)

Aniden, beklenmedik şekilde ortaya çıkan, bireyin, gurubun sistemini bozan, hayatın normal akışını ve işlevini engelleyen, acil çözüm ve müdahale gerektiren durum ve süreçler kriz olarak değerlendirilmektedir.

Kriz durumlarında okul sistemi içerisinde panik, çaresizlik, kararsızlık ve ne yapacağını bilememe nedenleriyle bazı değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Bu değişiklikler okul idarecileri, öğretmenler, öğrenciler ve okul çalışanlarının görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi noktasında işlevlerinin bozulmasına neden olur.

- ✓ Okul sistemi içindeki herkes krizden farklı şekilde etkilenebilir. Krizden etkilenme düzeyine bağlı olarak önceki travmatik yaşantıları tetiklenebilir.
- ✓ Görev ve sorumlulukları yerine getirmede isteksizlik görülebilir.
- ✓ Kriz durumlarında kişiler okul sistemine yönelik olarak daha tepkisel davranabilir. Önceki yaşantılar olumsuz duyguların açığa çıkmasına neden olabilir.
- ✓ Kişilerin kendine yönelik suçluluk duyguları ve guruba/kişiye yöneltilen suçlama eğilimleri gözlenebilir.
- ✓ Kriz durumlarında insanlar açık ve net olarak kriz süreci ile ilgili bilgilenmeye ihtiyaç duymaktadır.

- Kriz Yönetiminde Liderlik ve İletişim Becerileri

Kriz durumlarında okul sisteminde bir karmaşa oluşmaktadır. Kişilerin güven duygusu ve görev anlayışı bozulmaktadır. Bu durumlarda okul sistemi içerisindeki lider (okul müdürü) kriz süreci ile ilgili olarak;

- ✓ Kriz yönetim ekibini aktif hale getirir, görev paylaşımı yapar
- ✓ İlgili kurumları krizden haberdar eder (Sağlık Kuruluşları, Milli Eğitim, Emniyet, RAM vb.)
- ✓ Olay hakkında doğruluğu kesinleşmiş bilgiler verir.
- ✓ Yapılmakta olanlar ve planlanan çalışmalar hakkında bilgi verir.
- ✓ RAM kanalıyla görevlendirilen Krize Müdahale Ekibi ile işbirliği yapar.

İletişim Becerileri

- ✓ Lider, kriz durumu ile ilgili okul sistemindeki bireyleri en kısa sürede somut, açık ve net bir dille bilgilendirir

- ✓ Krizden liderin de etkilendiği unutulmamalıdır. Kişiler liderin insani yönünü görmek isterler. Duygularını samimi ve açık bir şekilde paylaşmak, bu krizden etkilenen bireylerin lideri doğru algılamasına yardımcı olacaktır. Krizi sağlıklı şekilde yönetme sürecini kolaylaştıracaktır.
- ✓ Kriz durumunda, sistem içerisindeki daha önceki olumsuz yaşantılar tetiklenir. Bu yaşantıların dışavurumu mümkün olduğunca kriz sonrasına ertelenmelidir.
- ✓ Kriz süreçlerinde hayatın devam ettiğine, bu zor günleri hep birlikte atlatılacağına dair umudu arttıracak konuşmalar yapılmalıdır.
- ✓ Kriz durumlarında herkes bir suçlu veya suçlular arama eğiliminde olacaktır. Sisteme ve bireye yönelik eleştiriler; çaresizlik, öfke ve kızgınlık duygusu ile açığa çıkacaktır. Açığa çıkan öfke ve kızgınlık duygularını kişiselleştirmemeli, anlamaya çalışmalıdır. Yöneltilen tepkiler sizin şahsınıza yönelik değildir. Kriz durumunun yarattığı etkinin bir sonucudur.

EK-6

PSİKOLOJİK BİLGİLENDİRME

Öncelikle, yaşantılarını, duygu ve düşüncelerini benimle samimi bir şekilde paylaştığın için teşekkür ederim.

Görüyorum ki; yaşadığın bu durum karşısında kendinle ilgili o günden bugüne birçok şey yaşamışsın (*Görüşmeyi kısaca özetleyin. Olumsuz yaşantılardan kısaca söz edin ama daha çok olumlu tepkilerini ve baş etme becerilerini bir kez daha vurgulayın*). Yaşadığın bu olay sonrasında vermiş olduğun tepkiler son derece normal. Zaman zaman kendini üzgün, isteksiz ve yorgun hissedebilirsin. Eskiye oranla, yaptığın bazı işlerden keyif almayabilirsin. Bu olayı rüyalarında görüp uyku problemleri yaşayabilirsin. Bize acı veren olaylar karşısında ortaya çıkan duygularımızı yaşamalıyız. Acını/yasını yaşamak için kendine izin ver. Şu an duygularının doğal akışında yaşanmasına engel olmak, ilerleyen günlerde kendini daha kötü hissetmene yol açabilir. Bu tepkiler her geçen gün biraz daha azalacak. Her gün bir önceki günden daha iyi olacak. Gün geçtikçe yas tepkilerin azalmıyor artıyorsa bir uzmana başvurmanı öneririm.

Kendine yakın hissettiğin kişilerle duygularını paylaşmak sana iyi gelecektir. Duygu ve düşüncelerini yazmak sana yardımcı olabilir. Bu günlerde kendini iyi hissettirecek aktivitelerde bulunabilirsin. Gördüğüm kadarıyla yaşadığın bu zor durumla bugüne kadar çok iyi baş etmişsin. Kendinle ilgili birçok şeyi keşfetmişsin.

EK-7

ÖLÜMLE SONUÇLANAN TRAVMATİK YAŞANTILAR İÇİN ÖĞRETMEN KILAVUZU

- ✓ Kaza sonrası yaşanan psikolojik etkilerin ortadan kalkması uzun zaman alabilir.
- ✓ Başlangıçta mağdur olan kişi maruz kaldığı zihinsel ve psikolojik hasarın ciddiyetinden nadiren tam olarak haberdardır.
- ✓ Mağdur olan kişi, anlık problemler ile uğraşırken zihinsel ve psikolojik hasar geçici olarak bir yana itilir. Ancak etkisi zaman içinde kendini göstermeye başlar.
- ✓ Muhtemelen hasarın ciddiyetini görmek kişide endişe yaratır. Bu nedenle zihinsel ve psikolojik sorunuyla yüzleşmekten kaçınır.
- ✓ Yas tepkileri verilmez ve yaşanmazsa, gecikmiş yas tepkileri ortaya çıkabilir.

Biz Ne Yapabiliriz?

1. Biz öğretmenler; öğrencilerimizin kendilerini güvende hissetmesini sağlamaya çalışmalı ve öğrencilerimizin yaslarını tutmalarına izin vermeliyiz.
2. Öğrenciler bizim kendilerine destek olduğumuzu hissedерlerse yaşadıkları travmatik olayın sıkıntısı hafifler ve silikleşir.
3. Unutmayın ki; bu olaydan siz de etkilendiniz. Etkilenmemiş gibi davranmayın. Yakınlarınızla, eşinizle ve çocuklarınızla olayı ve olayla ilgili duygularınızı paylaşın.
4. Sınıfınıza zamanında girin ve onlara kendi diliniz ve alışkanlıklarınıza göre başsağlığı dileyin ("**Acı bir olay yaşadık, hepimizin başı sağ olsun**").
5. Olayı geçmiş ve yaşanmış bir anı olarak dile getirin. Şu anda devam ediyormuş gibi davranmayın (di'li geçmiş ve miş'li geçmiş zaman kullanın).
6. Bu acı durumdan hep birlikte çıkacağınızı vurgulayın.
7. Yaşa uygun açıklamalar yapın.
8. Soyut açıklamalardan uzak durun.
9. Ölümü bir seyahat ya da uyku olarak açıklamayın.
10. Soru sormalarına ve kazayla ilgili konuşmalarına izin verin.
11. Kısa konuşmaları kabul edin
12. Çocukların törene katılmalarına izin verin ve yanlarında olun.
13. Çocuklar konuyla ilgili oyunlar oynayacaklar. Engellemeyin ve oyunlarını kabul edin.
14. Kendi duygularınızı saklamayın, ağlamak istediğinizde engel olmayın ama durumun kontrolünü de kaybetmeyin.

15. Ölen kişileri hatırlatan şeyleri ortada bırakın.
16. Bu kaza sonrasında yas tepkisi göstereceğimizi unutmayın. Yasımızı tutarken hayatın devam ettiğine dair konuşmaları da yapın.
17. Kendinizin ve öğrencilerinizin baş etme tepkinizi fark edin, paylaşın, kullanılmasını sağlayın.
18. Siz ve öğrencileriniz okula gelmek istemeyebilirsiniz. Gereksiz ayrılıkları önleyin. Çünkü yaşamın devamının bozulmaması gerekir. Yası hep birlikte tutacağız ve hep birlikte aşacağız. Uzakta olanların daha fazla zorlanacağını unutmayın. Şu anda ne kadar kötü hissediyor olsanız bile bu normaldir.
19. Öğrencilerinizle anne-babalarına veya kendilerine bir şey olacağına ilişkin kaygıları hakkında konuşun.
20. Çocuklarla suçluluk duyguları hakkında konuşun. Kaybı gerçek hale getirin.
21. Bu yaşanan kaza gerçek ve hepimizi bir süre etkileyecek. Yaşanmamış gibi davranmayın. Üzülecekler diye konuşmaktan kaçınmak yas sürecini uzatır.
22. Ölenlere veda etmelerini sağlayacak etkinliklere katılmalarına engel olmayın. Sınıfta bazı etkinlikler yapabilirsiniz. Örneğin; ölen arkadaşlarının sıralarına çiçek koymalarına, ‘taziye defteri’ oluşturup duygularını yazmalarına, ölenler için dua, şiir, öykü, resim vb. etkinlikler yapmalarına olanak tanıyabilirsiniz.
23. Gerekli durumlarda profesyonel destek almasını teşvik edin. Sizinle birlikte çalışacak psikolojik danışman, psikolog vb. uzmanlara yardımcı olun.

İNTİHAR GİRİŞİMİ İÇİN ÖĞRETMENLERE YÖNELİK KILAVUZ

İntihar girişimlerinin önemli bir bölümü kriz durumlarındaki aciliyet ve çaresizlik duyguları içinde yapılan, yardım çağrısı ya da zorlayıcı durumdan uzaklaşma isteği niteliğindeki girişimlerdir. Karşı karşıya oldukları sorunla baş edebilmek için yardım aramış ancak elde edememişlerdir. Gereksinim duydukları yardımı elde edebilmek için intihar girişiminde bulunurlar. Ümitsizlik içindedirler. Karşı karşıya oldukları sorunları çözmeye çalışmaktan vazgeçmişlerdir ve intiharı, yaşadıkları ağır baskıdan kurtulmanın en iyi ve kolay yolu olarak görürler.

Bir kişi intihardan söz ediyorsa ***“yalnızca dikkat çekmeye çalışıyordur, gerçek bir tehlike söz konusu değildir”*** biçimindeki inanç, büyük bir yanılgıdır.

Aslında intihara eğilimi olan kişilerin küçük bir bölümü gerçekten ölmeyi ister; çoğunun istediği ölmek değil sıkıntılı durumlarının ve duydukları ruhsal acının sona ermesidir. Bu durumda intiharın önlenmesinde esas hedef, kişinin sıkıntısının ve çektiği ruhsal acının azaltılarak yaşama devam etmesinin sağlanmasıdır.

- ✓ Olay sonrası yaşanan psikolojik etkilerin ortadan kalkması zaman alabilir.
- ✓ Başlangıçta mağdur olan kişi maruz kaldığı zihinsel ve psikolojik hasarın ciddiyetinden nadiren tam olarak haberdardır.
- ✓ Mağdur olan kişi, anlık problemler ile uğraşırken zihinsel ve psikolojik hasar geçici olarak bir yana itilir. Ancak etkisi zaman içinde kendini göstermeye başlar.
- ✓ Muhtemelen hasarın ciddiyetini görmek kişide endişe yaratır. Bu nedenle zihinsel ve psikolojik sorunuyla yüzleşmekten kaçınır.
- ✓ Tepkiler verilmez ve yaşanmazsa gecikmiş tepkileri zamansızca ortaya çıkabilir. Bu da herkes normalleştiğinde kişinin anormal durumda kalmasına neden olur.

İntihar Girişimleri ve Dikkat Edilmesi Gerekenler

- ✓ İntihar girişiminde bulunan kişi kendini çaresiz ve zayıf hissetmektedir. Bu acı ve kötü deneyim onları çok etkilemiştir.
- ✓ Kişinin intihar girişiminde bulunması; sizde öfke ve kızgınlık duygularının oluşmasına neden olabilir. Öfke ve kızgınlık tepkilerinizi sergilemeyin.
- ✓ Olayın neden ve nasıl olduğu ile ilgili merak yüklü sorular yöneltmeyin.

- ✓ Bu kişiler ile konuşurken yargılayıcı, suçlayıcı, nasihat edici (Niye yaptın? Hiç böyle bir şey yapılır mı? Şu yaptığına bak, bu yaptığın şımarıklık ve dikkat çekmek vb.) yaklaşmak yerine empatik, samimi ve içten bir dil (çok üzüldüm, kendimi kötü hissettim, İnsan bazen kendini çaresiz hissedebiliyor ama biz yanındayız vb.) kullanın.
- ✓ Olumsuz tepkiler kişinin kendini değersiz, işe yaramaz, suçlu, zayıf ve yalnız hissetmesine yol açabilir.
- ✓ Öğrencileriniz konu hakkında konuşmak isterlerse neden ve nasıl olduğu gibi ayrıntılara girmeden, kısa ve net, duyguları hakkında olan konuşmaları kabul edin. Bu tür, kötü bir deneyim yaşamış kişiye yardımcı olabilecek duygu ve düşüncelerini paylaşmaları önerisini hatırlatın.

Biz Ne Yapabiliriz?

1. Biz öğretmenler; öğrencilerimizin kendilerini güvende hissetmesini sağlamaya çalışmalıyız.
2. Öğrencilerimiz bizim kendilerine destek olduğumuzu hissederlerse yaşadıkları travmatik olayın sıkıntısı hafifler ve silikleşir.
3. Unutmayın ki; bu olaydan siz de etkilendiniz. Etkilenmemiş gibi davranmayın. Yakınlarınızla, eşinizle duygularınızı paylaşın.
4. Olayı geçmiş ve yaşanmış bir anı olarak dile getirin. Şu anda devam ediyormuş gibi davranmayın (di'li geçmiş ve miş'li geçmiş zaman kullanın).
5. Bu durumdan hep birlikte çıkacağınızı vurgulayın.
6. Kendi duygularınızı saklamayın, ama durumun kontrolünü de kaybetmeyin.
7. Yaşanılana rağmen hayatın devam ettiğine dair konuşmaları da yapın.
8. Kendinizin ve öğrencilerinizin baş etme tepkilerinizi fark edin, paylaşın, kullanılmasını sağlayın (Öğrencilerin güçlü yanlarını vurgulayın). Kötü hissettiğiniz zamanlarda neyin size iyi geldiğini, problemlerinizi çözmek için neler yaptığınızı paylaşın.
9. Öfke ve kızgınlık duyuyor olabilirsiniz. Bunu mümkün olduğunca öğrencilerinize yansıtmayın. (olumsuz duyguları konuşabilirsiniz, bu tip duyguları fazla dramatize etmeden kısa bir şekilde konuşun, olumlu duyguların üzerinde daha fazla durup yaşamın değerliliğini vurgulayın)
10. Siz ve öğrencileriniz okula gelmek istemeyebilirsiniz. Gereksiz ayrılıkları önleyin çünkü yaşamın devamının bozulmaması gerekir. Uzakta olanların daha çok güçlük yaşayabileceğini unutmayın. Şu anda kendimizi çok kötü hissediyor olsak bile, bu normaldir.
11. Öğrencilerle suçluluk duyguları hakkında konuşun.
12. Bu yaşanan durum hepimizi bir süre etkileyecek. Yaşanmamış gibi davranmayın. Üzülecekler

diye konuşmaktan kaçınmak normalleşme sürecini uzatır.

13. Sınıf içi paylaşımlarda bu tip durumlarda neler yapılabileceği üzerinde durun (ilk kime ulaşılacak, ilk fark ettiğimizde neler yapılacak).
14. Gerektiği durumlarda profesyonel destek almasını teşvik edin. Sizinle birlikte çalışacak psikolojik danışman, psikolog vb. uzmanlara yardımcı olun.
15. Yaşananlardan dolayı ve tekrar olma riskine karşı kendinizde bir müddet daha tedirginlik ve panik hali hissedebilirsiniz. Bu duygu sizi görev ve nöbet anlarınızda daha dikkatli ve olaylara karşı daha uyanık tutacaktır.
16. Unutulmaması gereken önemli bir nokta, eğer bir öğrenci her zamanki kişiliğinde değilse ve sizde endişe yaratan belirtiler sergiliyorsa, ölüm fikrini dile getiriyorsa riskli bir durum söz konusudur. Olay hakkında okul psikolojik danışmanı ile görüşünüz.
17. Pansiyonlardada sosyal etkinlikler düzenleyin (sinema, tv gösterimleri, satranç, masa tenisi vb. yarışmalar, hafta sonu aileleri ile birlikte piknik etkinliği vb.)
18. Okulda sosyal ve sportif etkinlikler düzenlenmesi okul kültürü, öğretmenler ve öğrenciler üzerindeki olumsuz havayı yok edecektir. (Okulda sportif turnuvalar, okul içi ilginç yarışma ve etkinlikler, pansiyon öğrencilerinin kendi sınıflarındaki gündüzlü öğrencilerin ailelerine yemek veya oturma ziyareti vb.)

Ölümlle Sonuçlanan İntihar Olayları İçin Öğretmen Kılavuzu

Yaşam birçok iniş-çıkışlar ve tehdit edici deneyimlerle doludur. Bireyler bu tehdit edici durumları ve karşı karşıya oldukları sorunları, alışageldiği problem çözme yöntemleri ile halledemedikleri zaman, kendilerini ümitsiz, çaresiz ve zayıf hissederler. Karşı karşıya oldukları sorunları çözmeye çalışmaktan vazgeçebilirler ve intiharı yaşadıkları ağır baskıdan kurtulmanın en iyi ve kolay yolu olarak görürler. İntihar eden bireylerin esas hedefi, yaşadıkları sıkıntılı durumların ve duydukları ruhsal acının sona ermesidir. Bireyler kendi yaşantılarındaki kişisel, sosyal, ailesel v.b. deneyimlerinin ve kendi içsel süreçlerinin etkisiyle intihar girişiminde bulunabilirler.

Biz Ne Yapabiliriz?

Unutmayın ki; bu olaydan siz de etkilendiniz. Etkilenmemiş gibi davranmayın. Yakınlarınızla, arkadaşlarınızla, eşinizle ve çocuklarınızla olayı ve olayla ilgili duygularınızı paylaşın.

Sınıfınıza zamanında girin ve onlara kendi diliniz ve alışkanlıklarınıza göre başsağlığı dileyin ("*Acı bir olay yaşadık, hepimizin başı sağ olsun...*"). Olayı geçmiş ve yaşanmış bir an olarak dile getirin. (di'li geçmiş ve miş'li geçmiş zaman kullanın).

1) Bu olay hakkında konuşurken yargılayıcı, suçlayıcı, nasihat edici (Niye yaptı? Bu şunun suçu, Onun yüzünden, Hiç böyle bir şey yapılır mı? Şunun yaptığına bak, vb.) yaklaşmak yerine empatik, samimi ve içten bir dil (çok üzüldüm, kendimi kötü hissettim, İnsan bazen kendini çaresiz hissedebiliyor ama yaşam devam ediyor vb.) kullanın.

2) Öğrencileriniz konu hakkında konuşmak isterlerse neden ve nasıl olduğu gibi ayrıntılara girmeden, kısa ve net, çevremizdekilere, insanlara yardımı olabilecek duygu ve düşünceleri hakkında olan konuşmaları kabul edin.

3) Olayın neden ve nasıl olduğu ile ilgili merak yüklü sorular yöneltmeyin.

4) Bu olaydan herkesin farklı şekillerde etkilenebileceğini ve acı verici bu durumdan hep birlikte çıkacağımızı vurgulayın.

5) Biz öğretmenler; öğrencilerimizin kendilerini güvende hissetmesini sağlamaya çalışmalıyız. Öğrencilerimiz bizim kendilerine destek olduğumuzu hissederlerse yaşadıkları travmatik olayın sıkıntısı hafifler ve silikleşir.

6) Kişinin intihar etmiş olması; suçluluk, pişmanlık v.b. duyguları tetikleyebileceğinden sizde ve öğrencilerinizde öfke ve kızgınlık duygularının oluşmasına neden olabilir. Öfke ve kızgınlık tepkilerinizi

sergilemeyin. Öfke ve kızgınlık duyuyor olabilirsiniz. Bunu mümkün olduğunca öğrencilerinize yansıtmayın. (Olumsuz duyguları konuşabilirsiniz, bu tip duyguları fazla dramatize etmeden kısa bir şekilde konuşun, olumlu duyguların üzerinde daha fazla durup yaşamın değerliliğini vurgulayın)

7) Kendinizin ve öğrencilerinizin baş etme tepkilerini fark edin, paylaşın, kullanılmasını sağlayın (Öğrencilerin güçlü yanlarını vurgulayın). Kötü hissettiğiniz zamanlarda neyin size iyi geldiğini, problemlerinizi çözmek için neler yaptığınızı paylaşın.

8) Kendi duygularınızı saklamayın, ama durumun kontrolünü de kaybetmeyin.

9) Yaşanılabilen rağmen hayatın devam ettiğine dair konuşmaları da yapın.

10) Siz ve öğrencileriniz okula gelmek istemeyebilirsiniz. Gereksiz ayrılıkları önleyin çünkü yaşamın devamının bozulmaması gerekir. Uzakta olanların daha çok güçlük yaşayabileceğini unutmayın. Şu anda kendinizi çok kötü hissediyor olsanız bile, bu normaldir.

11) Öğrenciler bu tür durumlarda farklı sebeplerden kendilerini suçlu hissedebilirler. Öğrencilerle suçluluk duyguları hakkında konuşun. Bu tür duyguların normal olduğunu belirtin.

12) Bu yaşanan durum hepimizi bir süre etkileyecek. Yaşanmamış gibi davranmayın. Üzülecekler diye konuşmaktan kaçınmak normalleşme sürecini uzatır.

13) Sınıf içi paylaşımlarda bu tip durumlarda neler yapılabileceği üzerinde durun (ilk kime ulaşılacak, ilk fark ettiğimizde neler yapılacak).

14) Gereken durumlarda öğrencilerinizin profesyonel destek almasını teşvik edin. Sizinle birlikte çalışacak psikolojik danışman, psikolog vb. uzmanlara yardımcı olun.

15) Yaşananlardan dolayı ve tekrar olma riskine karşı kendinizde bir müddet daha tedirginlik ve panik hali hissedebilirsiniz. Bu normaldir ve bir müddet sonra ortadan kalkacaktır.

16) Unutulmaması gereken önemli bir nokta, eğer bir öğrenci her zamanki kişiliğinde değilse ve sizde endişe yaratan belirtiler sergiliyorsa, ölüm fikrini dile getiriyorsa riskli bir durum söz konusudur. Olay hakkında okul psikolojik danışmanı ile görüşünüz.

EK-8

ÖĞRENCİLER İÇİN KLAVUZ

1. Yaşanan bu durumdan siz de etkilenmiş olabilirsiniz (duygu ve düşüncelerinizi fark etmeye çalışın).
2. Yaşanınlardan dolayı yoğun üzüntü hissediyor olabilirsiniz.
3. Kendinizi olaydan sonra öfkeli, kızgın hissedebilirsiniz.
4. Olay tekrar olacakmış gibi yoğun bir korku ve endişe yaşayabilirsiniz. Bedeninizde bir uyarılmışlık hali olabilir.
5. Unutmayın! Herkes bu olaydan eşit derecede etkilenmeyebilir. Oluşabilecek tepkiler birbirinden farklı olacaktır.
6. Olaydan sonra, bazen olayla ilgili aklınıza istenmeden gelen görüntüler, düşünceler ve sesler olabilir.
7. Uyku düzeninizde bozulmalar olabilir.
8. Yeme düzeninizde bozulmalar olabilir. İştahınız eskisi kadar iyi olmayabilir. Bazen de yeme davranışınız artabilir.
9. Şu anda ne kadar kötü hissediyor olsanız da bu normal ve geçicidir.
10. Yaşadığınız bu durumlar 3 aydan daha fazla sürerse muhakkak bir uzmana başvurun. Bu durumda okul rehberlik servisinden faydalanabilirsiniz.

NELER YAPILABİLİR?

1. Bu yaşananlar gerçek ve hepimizi bir süre etkileyecek. Yaşanmamış gibi davranmayın. Bu olayın etkilerini hep birlikte birbirimize destek olarak atlatacağız.
2. Yaşadıklarınızla ilgili duygu ve düşüncelerinizi ailenizle, arkadaşlarınızla, kendinize yakın hissettiğiniz kişilerle konuşmak size iyi gelecektir.
3. Bir müddet okula gelmek istemeyebilirsiniz. Ancak daha önce yaptığımız şeyleri yapmak, günlük yaşantınızı devam ettirmek, arkadaşlarınızla ve öğretmenlerle duygu ve düşüncelerinizi paylaşmak size iyi gelecektir.
4. Bu durumla nasıl baş ettiğinizi bulmaya çalışın. Ne yaparsanız kendinizi daha iyi hissedersiniz? Yapmaktan keyif aldığınız, size iyi geldiğini düşündüğünüz, kendinizi iyi hissetmenizi sağlayan şeyleri yapmaya devam edin.
5. İsterseniz toplumsal ritüellere katılabilirsiniz. (Başsağlığı, geçmiş olsun ziyaretleri veya telefon etmek gibi)
6. Spor yapmak, okul içi ve dışı grup etkinliklerine katılmak, sinemaya gitmek, müzik dinlemek kendinizi iyi hissetmenize yardımcı olacaktır.
7. Kurumunuzda uzmanlar tarafından yürütülen çalışmalara katılmanız size iyi gelecektir.

EK-9

ANNE – BABALAR İÇİN TRAVMA İLE BAŞA ÇIKMA KLAVUZU

Çocuk Ve Ergenlerin Tepkileri

Doğumdan 2 yaşına kadar:

✓ Konuşma yeteneği olmadığından olayla ilgili duygularını açıklayamazlar. Belirli görüntü, ses ya da koku anıları olabilir. Büyüdükçe hatıraları oyunlarda görülebilir. Bebekler huzursuz olabilir, daha fazla ağlayabilir ve daha sık kucağa alınma, dokunma ihtiyacı duyabilir.

Okul öncesi ve anaokulu çağı:

✓ Bu dönemdeki çocuklar çaresizlik, güçsüzlük hissedebilirler ve kendilerini korumaktan aciz olduklarını düşünebilirler. Dünyalarının güvenliliği tehdit edildiğinden güvensiz ve korkuludurlar. Bu yaşta ölümün değişmez, sonlu olduğunu bilemezler. Ölenlerin geri gelebileceğine inanırlar. Oyunlarında felaketin belli kısımlarını tekrar tekrar canlandırırlar. Terk edilme en büyük korkularıdır. Bu nedenle sürekli kendilerine bakılacağından ve bırakılmayacaklarından emin olmak isterler.

7-11 yaş arasındakiler :

✓ Kaybın geri dönülmez olduğunu bilirler. Ölümün detayları ile ilgilenirler ve onun hakkında devamlı konuşmak isterler. Okulda dikkatlerini derse veremeyebilirler ve okul başarıları düşer. Düşünceleri daha olgunlaştığından felaketi daha iyi anlayabilirler. Bu da suçluluk, başarısızlık duygusu ve öfke ile sonuçlanabilir. Regresif (geri dönüş-bebeksi hareketler) davranışlar görülebilir. Uyku problemleri ortaya çıkabilir. Artan fiziksel şikâyetlerde kaygı ve korkular da görülebilir.

11-14 yaş arasındakiler :

✓ Çocuklar, korkularının yerinde olduğunu ve diğerlerinin de aynı şeyleri hissettiğini bilmek isterler. Verilen tepkiler gerilimi, endişeyi ve olası suçluluk duygularını azaltmaya yönelik olmalıdır. Uyku bozuklukları, iştahsızlık, kurallara karşı gelme, sorumluluklarını yerine getirmeyi reddetme, okulda uyum problemleri, fiziksel problemler (baş ağrısı, karın ağrısı, mide bulantısı, sivilcelenme gibi), yalnız kalma isteği, sosyal aktivitelerden uzaklaşma görülebilir.

14-18 yaş arasındakiiler:

✓ Ergenlerin faaliyetlerinin ya da ilgilerinin büyük kısmı kendi yaş grubundaki akranları üzerine odaklanmıştır. Yaşlılarıyla olan grup faaliyetlerinin kesintiye uğraması ve topluluk hayatı içinde yetişkinlerin sahip olduğu sorumluluklara sahip olamama karşısında özellikle üzürlüdür. Uyku bozuklukları, iştahsızlık, fiziksel problemler (baş ağrısı, karın ağrısı, mide bulantısı, sivilcelenme gibi), aşırı kuruntu, uyuşukluk, konsantrasyonda bozulma, intihara meyilli düşünceler, suçluluk duyguları, başkalarını, kurumları, sistemi suçlama eğilimi, yoğun öfke duygusu, sorumluluklarını yerine getirmeyi reddetme, okulda uyum problemleri görülebilir.

✓ Özellikle anne baba ve arkadaşlarına karşı bilgili ve deneyimli görünmeye büyük ihtiyaç duyarlar. Yaşadıkları kaygı ve korkuları akranlarıyla paylaşmaya ihtiyaç duyarlar. Felaketten sonra hayatta kaldıkları için kendilerini ölümsüz gibi hissedebilirler ve bu onları pervasız/umursamaz davranışlara ve tehlikeli riskler almaya yönlendirebilir. Tepkileri daha küçük yaştakiler ile yetişkin tepkilerinin karışımıdır. Felaket, dünyanın güvenli olmadığı hissini yaratabilir. Yoğun reaksiyonlar ile boğulan ergenler, bunları aileleriyle tartışmayı beceremeyebilirler.

Gelişim Dönemlerine Göre Ölüm Kavramı

0-2 Yaş – Anlama yeteneğinde değildir ama bağlandığı kişiden ayrıldığında ayrılık anksiyetesi yaşayabilir.

3-5 Yaş – Ölümü geri dönülebilir bir olay gibi algılayabilir. Ölümün insandan insana geçtiğine böylelikle başkalarının ve kendinin de bundan ötürü öleceğine inanabilir ve korkabilir.

6-10 Yaş – Geri dönülmez, sona erme olarak görebilir. Kendinin ölebileceğini kavrayamayabilir.

11-13 Yaş – Evrensel ve sona erme olarak görebilir. Ölümün biyolojik yönleri ve cenaze töreninin ayrıntılarıyla ilgilidir.

14-18 Yaş – Soyut biçimde kavrayabilir. Tehlikeli durumlar sonucu ölebileceğini bilir.

KAYBI OLAN ÇOCUĞA ve ERGENE NELER SÖYLENEBİLİR?

- ✓ Gerçekler mümkün olduğunca en kısa zamanda söylenmelidir.
- ✓ Özellikle küçük yaştaki çocuklara "Gitti vb." yerine, "Öldü" denmelidir. Aksi takdirde "geri dönmeyi" bekleyebilir.
- ✓ Sadece gerçek söylenmelidir. Hastanede, yolculukta vb. söylemler gerçeği öğrendiğinde size olan güveninin sarsılmasına yol açabilir.
- ✓ Duyguları (üzülmek, ağlamak vb..) göstermekten çekinilmemelidir. Bu sayede o da duygularını ifade etmesinin bir sakıncası olmadığını anlayabilir.
- ✓ Soru sorduğunda onun anlayacağı bir şekilde ve sadece sorulan soruya yönelik yanıt verilmelidir. Böylece soru sorması için cesaretlendirilmiş olur.
- ✓ "Ben de mi öleceğim?" gibi gelecekle ilgili sorulara "Bir gün hepimiz öleceğiz ama şimdi seninle önümüzde uzun bir yaşam var" tarzında doğruyu yansıtan yanıtlar verilmelidir.
- ✓ Eğer istiyorsa, cenaze ve gömülme törenlerine katılmasına izin verilmeli, istemiyorsa ısrar edilmemelidir.
- ✓ Travmatik süreçlerde çocukların önünde uç kararlar alınmamalıdır. Aksi takdirde çocuk da hayatı ile ilgili uç kararlar verebilir.
- ✓ Çocuğa kim söyleyecek? Çocuğa duygusal olarak en yakın olan kişinin söylemesi daha uygundur. Hayatında ilk kez gördüğü bir profesyonelin söylemesi uygun olmaz. Bu durum çocuğun ailesine duyduğu güvenin sarsılmasına neden olur.
- ✓ Travma bölgesinden uzaklaştırılarak bir daha hiç dönmeyenler daha fazla etkilenebilir. Ancak tüm yakınlarını kaybedenler akrabalarının bulunduğu başka yerlere gidebilirler.

ÇOCUĞUN KARDEŞ ÖLÜMÜNE TEPKİSİ

- ✓ Suçluluk duygusu gelişebilir. (Rakibim öldü, ben kazandım ama bu nasıl bir kazanma!)
- ✓ Anne ve baba ölen kardeşi “Çok iyi bir çocuktı” diye anar. Sağ kalan kardeş bunun gerçek olmadığını düşünebilir ama açıklayamaz. O da melek gibi olmaya çalışabilir ama bu ağır bir yükür.
- ✓ “Ben de mi öleceğim? Ben de mi tehdit altındayım ?” diye düşünebilir.

ANNE BABANIN ÖLÜMÜ

- ✓ ”Hani beni hep koruyacaklardı? Neredeler? Neden öldüler? Bana mı kızdılar? Yanlış bir şey mi yaptım?” düşünceleri hakim olabilir.
- ✓ Dalgalanmalar ve tepkilerde tutarsızlıklar olabilir.
- ✓ Kendilerine olan güvenleri azalabilir.
- ✓ Anne babanın ölümünü kabul edemeyebilir.

EVLAT ÖLÜMÜ

- ✓ “Gençler, çocuklar ölmemeli haksızlık bu!” diye düşünebilir.
- ✓ Onu neden koruyamadım? (*bu saçma dememeliyiz.*)
- ✓ Kendilerini tecrit edebilirler.
- ✓ Hayatta kalan çocuklarımı da mı kaybedeceğim? Diye düşünebilirler
- ✓ Kalan çocuklarını ihmal edebilirler.

ÇOCUKLAR İÇİN NELER YAPABİLİRİZ?

- ✓ Yaşanan olayla ilgili bilgi verilir. Bilgi verilirken çocuğun yaşı, gelişimsel düzeyi, sosyal çevresi ve yaşam deneyimleri göz önünde bulundurulmalıdır.
- ✓ Onlarla daha fazla zaman geçirmeye özen gösterilir.
- ✓ Fiziksel temas kurmak gerekir.
- ✓ Resim yaparak gerginliklerinden kurtulmaları için yönlendirilir.
- ✓ Daha büyük çocuklarla ayrıntılı konuşulur. Duygu ve düşüncelerini ifade etmeleri için onlar desteklenir ve yüreklendirilir. Soruları anlayabilecekleri şekilde cevaplandırılır.
- ✓ Onları sevdiğinizden, desteklediğinizden ve onları koruyacağınızdan emin olmaları sağlanır.

ERGENLER İÇİN NELER YAPABİLİRİZ?

- ✓ Rutin düzene devam etme amaçlı grup faaliyetlerine katılmaları sağlanır.
- ✓ Okul normalliğin simgesidir. Bu nedenle ergenin okul hayatına devamını sağlamak ve paylaşımlarını dinlenmek önemlidir.
- ✓ Evde ve okulda beklentiler düşük tutulmalıdır.
- ✓ Normalden daha fazla ilgi ve özen göstermek gerekir.
- ✓ Yardım çalışmalarına katılımı teşvik edilmelidir.

BELİRTİLERİ NE ZAMANCİDDİYE ALALIM?

Travmatik bir olaydan sonra yetişkinlerin ve çocukların büyük bir kısmının birkaç ay boyunca bu tip tepkiler göstermesi son derece normaldir. Ancak bu tepkiler daha uzun sürerse (olaya göre 3-6 ay) ve git gide artarsa, günlük yaşamda uyku bozukluklarına; iş, aile ve okul yaşamında güçlüklerle yol açarsa profesyonel bir yardım alınması gerekir.

TAMAMLANMIŞ İNTİHAR VAKASI

ÖĞRETMEN BİLGİLENDİRME TOPLANTI İÇERİĞİ ÖRNEĞİ

Değerli Öğretmenler, bugün burada bulunmamızın nedeni okulumuz öğrencilerinden’nın hayatını kaybetmiş olmasıdır. Öncelikle hepimizin başı sağolsun.

(Olayla ilgili yasal süreç sonuçlanmışsa 1. açıklama, yasal süreç devam ediyorsa 2. açıklama ile devam edilir.)

1. Açıklama

Olayla ilgili yasal sürecin sonuçlanması durumunda;

Yaşanan olayla ilgili öncelikle bir bilgilendirme yapmamız gerekiyor. Olayla ilgili yasal süreç sonuçlanmış ve ölüm şeklinin intihar olduğu yönünde resmi bir açıklama yapılmıştır. Sürece ilişkin edinilen yeni bilgiler okul yönetimi tarafından sizlerle paylaşılacaktır.

2. Açıklama

Olayla ilgili yasal sürecin devam etmesi durumunda;

Yaşanan olayla ilgili öncelikle bir bilgilendirme yapmamız gerekiyor. Olayla ilgili yasal süreç başlamıştır. Olayın bizlere ilk yansıması ‘intihar’ şeklinde olsa da olayın nasıl gerçekleştiği araştırılmaktadır. Olayla ilgili devam eden soruşturmanın sağlıklı şekilde yürütülmesi ve bilgi kirliliğinin önlenmesi amaçlarıyla ‘intihar’ kavramının kullanılmaması; olayın bir intihar olarak değil, bir kayıp/vefat olarak ifade edilmesi gerekmektedir. Sürece ilişkin edinilen yeni bilgiler okul yönetimi tarafından sizlerle paylaşılacaktır.

(Okulun Psikolojik Danışmanı/Rehber Öğretmeni yok ise İlçe Psikososyal Koruma Önleme ve Krize Müdahale Ekibi tarafından gerekli desteğin sağlanacağı ve ihtiyaç durumlarında Rehberlik ve Araştırma Merkezi’nden de destek alınabileceği bilgisi verilir.)

Her birimizin yaşamında kayıplar olabilir. Birini kaybediyor olmak birtakım duyguları hissetmemize yol açar. Bu kayıplarla baş etme becerilerimiz farklı farklıdır. Bugün burada toplanmış olmamız da bu gibi durumlarda bizlere destek sağlayacaktır.

(Okulun Psikolojik Danışmanı/Rehber Öğretmeni var ise süreç aşağıdaki gibi devam ettirilir:

Olayı nasıl duydukları, ne yaptıkları, ne hissettikleri ve şimdi ne düşündükleri sorularının ardından “Bu olaya ilişkin duygularını paylaşmak isteyen var mı?” sorusu yöneltilir. Duygu paylaşımları alındıktan sonra bu gibi ölümle sonuçlanan travmatik yaşantılar sonrasında paylaşılan/hissedilen duyguların ‘normal’ olduğu belirtilir.

Öğrencilerimizin bir kısmı (öğrencilerin haberdar olma durumuna göre bir kısmı/tamamı vb. şeklinde düzenlenebilir) bu durumdan haberdar olabilir; ancak önemli olan her birinin yaşanan olayla ilgili bizlerden doğru bilgiyi almasıdır. Bu nedenle Okul/İlçe Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibi olarak sizlere, öğrencilerimize ve velilerimize yönelik bir ‘Bilgi Aktarım Formu’ hazırladık. Bu bilgi aktarım formunda yaşanan olaya ilişkin öğrencilerimizin ve velilerimizin bilmesi gereken bilgilerin doğru bir şekilde yer almasına dikkat ettik. Sizlerden sınıflarınızda bu formu okumanızı ve konu ile ilgili konuşmalarınızda sadece bu formda yer alan ifadeleri kullanmanızı rica ediyoruz. Yaşanan olayda ölüm şeklinin bazı öğrencilerimiz için özendirici yön taşıması ihtimali nedeniyle ölümü yüceltecek herhangi bir kavram kullanmamaya özen göstermemiz önemlidir.

Sınıflarda konu ile ilgili konuşmalar sırasında öğrencilerin ‘intihar’ olgusu ile ilgili konuşmaları ve/veya soruları ile karşılaşabilirsiniz. Bu durumlarda; intiharı öven, romantize eden ya da yargılayan, başkalarını suçlayan ya da sorgulayan ifadeler kullanmaktan kaçınılması gerekir.

Özel bir anma yapılması durumunda bu şekilde bir yaklaşımın, bazı öğrencilere sempatik gelebileceği durumu gözetilerek okul tarafından çevrimiçi ya da sınıf ortamında bir anma yapılmaması ve bir anma köşesi düzenlenmemesi önerilmektedir.

Olaya tanık olan, olayın gerçekleşmesi sürecinden haberdar olan, kaybettiğimiz öğrencinin yakın arkadaşları, kendi yaşantılarında, ailelerinde intihar ederek ölmüş ve/veya intihar girişimi öyküsü olan bireyler bulunan, duygusal ve davranışsal olarak etkilenme düzeyi yüksek olan öğrencilerimizi risk grubunda olarak belirledik. Risk grubunda olabileceği düşünülen öğrencilerimizin gözlemlenmesi ile ilgili sınıf/şube rehber öğretmenlerimize ve ilgili branş öğretmenlerimize Okul Psikolojik Danışmanı/ Rehber Öğretmeni tarafından gizlilik ilkesi çerçevesinde bilgilendirmeler yapılacaktır. Gerekli

durumlarda bu öğrencilerin aileleri ile iletişim kurularak, öğrencinin aile tarafından takip ve güvenliklerinin sağlanması konusunda bilgilendirme; bunun yanı sıra ihtiyaç görülmesi durumunda yönlendirmeler yapılacaktır. Risk grubunda değerlendirilen öğrencilerin izlenmesi ve bir bulgu ile karşılaşıldığında Okul Psikolojik Danışmanı/Rehber Öğretmeni ile iletişime geçilmesi olası riskleri azaltabilir/ önleyebilir. İntiharların çoğunda sözel ya da davranışsal bir takım uyarı işaretleri verilmektedir. Bu nedenle sizlere bir bilgilendirme metni dağıtmaktayız. Bu metinde yer alan maddeler öğrencilerin izlenmesi ve hangi durumlarda Okul Psikolojik Danışmanı/Rehber Öğretmeni ile iletişime geçebileceğiniz konularında size yardımcı olacaktır (Okul Temelli Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahalede Bir Yol Haritası kitabının İntihar Bölümünden “İntihara İlişkin Uyarı Belirtileri” ve “İntihar Girişimi/Düşüncesi Vakalarında Dikkat Edilecek Noktalar” kısmı çoğaltılarak öğretmenlere dağıtılır).

Uygun düşmeyecek paylaşımların önüne geçilmesi ve kaybı olan ailenin incitilmemesi adına, ölen öğrencinin velisi okulun/sınıfın mesajlaşma grubundan çıkarılmalı ve diğer velilerin bilgilendirilmesi bu şekilde yapılmalıdır.

Okul olarak ailenin uygun görmesi durumunda taziye ziyareti yapılması planlanmaktadır, bu konuda sizlere bilgilendirme yapılacaktır.

Okul/İlçe Psikososyal Koruma Önleme ve Krize Müdahale Ekibinin planlamaları doğrultusunda Okul Psikolojik Danışmanı/Rehber Öğretmeni tarafından (Okul Psikolojik Danışmanı/Rehber Öğretmeni olmaması durumunda bu çalışmalar İlçe Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibi tarafından yapılacaktır) ilgili öğrencilerimizle/sınıflarımızla, velilerimizle ve sizlerle ‘Travmayla Başetme Becerileri’ne yönelik bazı çalışmalar ihtiyaca göre yapılabilir.

Okulda rutin işleyişe mümkün olduğunca çabuk dönülmesi ve normal müfredata devam edilmesi gerekmektedir. Bu süreçte Okul Psikolojik Danışmanı/ Rehber Öğretmeni ile işbirliği içerisinde çalışmamız oldukça önemlidir. Sınıflara yönelik bilgilendirme çalışmalarının planlanmasında, sınıfa ilk giren öğretmen kendisine verilen ‘Bilgi Aktarım Formu’nu okur. Bilgi Aktarım Formu’nun paylaşıldığı ders saatinden sonra derse giren öğretmenler ise öğrencilerden konu ile ilgili sorular gelmesi durumunda sizlere az önce anlatılan bilgiler çerçevesinde yanıtlar vermeli ve mümkün olan en hızlı biçimde normal ders işleyişine geçmelidir. (Bu noktada Okul/İlçe Psikososyal Koruma Önleme ve Krize

Müdahale Ekibi tarafından mümkünse aynı gün içerisinde okulun yapısı, olayın içeriği, etkisi, öğrencilerin genel durumları, olaydan etkilenme düzeyleri vb. faktörler göz önünde bulundurularak ve sürecin sağlıklı şekilde yürütülmesi önceliklendirilerek derslere hangi saatte/ nasıl geçileceği öğretmenlerle konuşulur.)

Sormak ya da eklemek istediğiniz herhangi bir şey var mı? Soruların cevaplanmasının ardından toplantı sonlandırılır.

ÖNEMLİ NOT!

Okul temelli gerçekleştirilen Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale hizmetleri kapsamında tamamlanmış intihar, intihar girişimi vakalarında yol gösterici olması amacıyla örnek toplantı içerikleri hazırlanmıştır.

Toplantı içeriklerinin hazırlanmasında okullarda karşılaşılan kimi kriz durumlarında ne yapabileceğimize ilişkin yol gösterici/destekleyici olmak önceliğimizin yanı sıra her olayın kendine özel olduğunu hatırlatmak ve vurgulamak bizim için temel noktalardan biridir.

Yaşanan olayın içeriği, zamanı, hangi okul kademesinde yaşandığı, olay sonrasında çalışılacak çocukların yaş düzeyleri ve gelişim dönemi özellikleri gibi birçok faktör yapılacak çalışmaların içeriğini doğrudan etkileyecektir.

Bu bakış açısı doğrultusunda; Okul Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibinin karşılaşılan vakalarda hazırlanan toplantı içeriklerini gerekli eklemeleri, çıkarmaları ve değişiklikleri yaparak düzenlemeleri uygun olacaktır. (Çankaya Ram,2021)

İNTİHAR GİRİŞİMİ VAKASI

ÖĞRETMEN BİLGİLENDİRME TOPLANTI İÇERİĞİ ÖRNEĞİ

Değerli Öğretmenler, bugün burada bulunmamızın nedeni bir öğrencimizin intihar girişiminde bulunmuş olmasıdır. Hepimize geçmiş olsun.

(Olayla ilgili yasal süreç sonuçlanmışsa 1. açıklama, yasal süreç devam ediyorsa 2. açıklama ile devam edilir.)

1. Açıklama

Olayla ilgili yasal sürecin sonuçlanması durumunda;

Yaşanan olayla ilgili öncelikle bir bilgilendirme yapmamız gerekiyor. Olayla ilgili yasal süreç sonuçlanmış ve olayın bir intihar girişimi olduğu yönünde resmi bir açıklama yapılmıştır. İntihar girişiminde bulunan öğrenciye yönelik etik ve hukuki sorumluluklarımız nedenleriyle yaşanan olayın detaylandırılmamasına (olayın nerede, nasıl, ne zaman olduğu vb.) özen gösterilmelidir. Sürece ilişkin edinilen yeni bilgiler okul yönetimi tarafından sizlerle paylaşılacaktır.

2. Açıklama

Olayla ilgili yasal sürecin devam etmesi durumunda;

Yaşanan olayla ilgili öncelikle bir bilgilendirme yapmamız gerekiyor. Olayla ilgili yasal süreç başlamıştır. Devam eden soruşturmanın sağlıklı şekilde yürütülmesi, bilgi kirliliğinin önlenmesi amaçlarıyla ‘intihar girişimi’ ifadesi kullanılmamalıdır. Öğrenciye yönelik etik ve hukuki sorumluluklarımız nedenleriyle yaşanan olayın detaylandırılmamasına (olayın nerede, nasıl, ne zaman olduğu vb.) özen gösterilmelidir. Sürece ilişkin edinilen yeni bilgiler okul yönetimi tarafından sizlerle paylaşılacaktır.

(Okulun Psikolojik Danışmanı/Rehber Öğretmeni yok ise İlçe Psikososyal Koruma Önleme ve Krize Müdahale Ekibi tarafından gerekli desteğin sağlanacağı ve ihtiyaç durumlarında Rehberlik ve Araştırma Merkezi’nden de destek alınabileceği bilgisi verilir.)

Öğrencilerimizin bir kısmı (öğrencilerin haberdar olma durumuna göre bir kısmı/tamamı vb. şeklinde düzenlenebilir) bu durumdan haberdar olabilir; ancak önemli olan her birinin yaşanan olayla ilgili bizlerden doğru bilgiyi almasıdır. Bu nedenle Okul/İlçe Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibi olarak sizlere, öğrencilerimize ve

velilerimize yönelik bir ‘Bilgi Aktarım Formu’ hazırladık. Bu bilgi aktarım formunda yaşanan olaya ilişkin öğrencilerimizin ve velilerimizin bilmesi gereken bilgilerin doğru bir şekilde yer almasına dikkat ettik. Sizlerden sınıflarınızda bu formu okumanızı ve konu ile ilgili konuşmalarınızda sadece bu formda yer alan ifadeleri kullanmanızı rica ediyoruz. Yaşanan olayda duyuların intihar girişimi olması göz önünde bulundurularak bazı öğrencilerimiz için özendirici yön taşıması ihtimali nedeniyle bu durumu yüceltecek herhangi bir kavram kullanmamaya özen göstermemiz önemlidir.

Sınıflarda konu ile ilgili konuşmalar sırasında öğrencilerin ‘intihar ve/veya intihar girişimi’ olguları ile ilgili konuşmaları ve/veya soruları ile karşılaşabilirsiniz. Bu durumlarda; intiharı ve/veya intihar girişimini öven, romantize eden ya da yargılayan, başkalarını suçlayan ya da sorgulayan ifadeler kullanmaktan kaçınılması gerekir.

Olaya tanık olan, olayın gerçekleşmesi sürecinden haberdar olan, intihar girişiminde bulunan öğrencinin yakın arkadaşları, kendi yaşantılarında, ailelerinde intihar ederek ölmüş ve/veya intihar girişimi öyküsü olan bireyler bulunan, duygusal ve davranışsal olarak etkilenme düzeyi yüksek olan öğrencilerimizi risk grubunda olarak belirledik. Risk grubunda olduğu düşünülen öğrencilerimizin gözlemlenmesi ile ilgili sınıf/şube rehber öğretmenlerimize ve ilgili branş öğretmenlerimize Okul Psikolojik Danışmanı/ Rehber Öğretmeni tarafından gizlilik ilkesi çerçevesinde bilgilendirmeler yapılacaktır. Gerekli durumlarda bu öğrencilerin aileleri ile iletişim kurularak, öğrencinin aile tarafından takip ve güvenliklerinin sağlanması konusunda bilgilendirme yapılacak, bunun yanı sıra ihtiyaç görülmesi durumunda yönlendirmeler yapılacaktır. Risk grubunda değerlendirilen öğrencilerin izlenmesi ve bir bulgu ile karşılaşıldığında Okul Psikolojik Danışmanı/Rehber Öğretmeni ile iletişime geçilmesi olası riskleri azaltabilir/önleyebilir. İntiharların çoğunda sözel ya da davranışsal bir takım uyarı işaretleri verilmektedir. Bu nedenle sizlere bir bilgilendirme metni dağıtmaktayız. Bu metinde yer alan maddeler öğrencilerin izlenmesi ve hangi durumlarda Okul Psikolojik Danışmanı/Rehber Öğretmeni ile iletişime geçebileceğiniz konularında size yardımcı olacaktır (Okul Temelli Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahalede Bir Yol Haritası kitabının İntihar Bölümünden “İntihara İlişkin Uyarı Belirtileri” ve “İntihar Girişimi/Düşüncesi Vakalarında Dikkat Edilecek Noktalar” kısmı çoğaltılarak öğretmenlere dağıtılır).

Okul/İlçe Psikososyal Koruma Önleme ve Krize Müdahale Ekibinin planlamaları doğrultusunda Okul Psikolojik Danışmanı/Rehber Öğretmeni tarafından (Okul Psikolojik

Danışmanı/Rehber Öğretmeni olmaması durumunda bu çalışmalar İlçe Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibi tarafından yapılacaktır) ilgili öğrencilerimizle/sınıflarımızla, velilerimizle ve sizlerle ‘Travmayla Başetme Becerileri’ne yönelik bazı çalışmalar ihtiyaca göre yapılabilir.

Okulda rutin işleyişe mümkün olduğunca çabuk dönülmesi ve normal müfredata devam edilmesi gerekmektedir. Bu süreçte Okul Psikolojik Danışmanı/ Rehber Öğretmeni ile işbirliği içerisinde çalışmamız oldukça önemlidir. Sınıflara yönelik bilgilendirme çalışmalarının planlanmasında, sınıfa ilk giren öğretmen kendisine verilen ‘Bilgi Aktarım Formu’nu okur. Bilgi Aktarım Formu’nun paylaşıldığı ders saatinden sonra derse giren öğretmenler ise öğrencilerden konu ile ilgili sorular gelmesi durumunda sizlere az önce anlatılan bilgiler çerçevesinde yanıtlar vermeli ve mümkün olan en hızlı biçimde normal ders işleyişine geçmelidir. (Bu noktada Okul/İlçe Psikososyal Koruma Önleme ve Krize Müdahale Ekibi tarafından mümkünse aynı gün içerisinde okulun yapısı, olayın içeriği, etkisi, öğrencilerin genel durumları, olaydan etkilenme düzeyleri vb. faktörler göz önünde bulundurularak ve sürecin sağlıklı şekilde yürütülmesi önceliklendirilerek derslere hangi saatte/nasıl geçileceği öğretmenlerle konuşulur.)

İntihar girişiminde bulunan öğrencinin okula dönmesi sürecinde ‘Okul Temelli Psikososyal Koruma Önleme ve Krize Müdahalede Bir Yol Haritası’ kitabının intihar bölümünden yararlanılabilir.(Anlatıcı kitabın ilgili bölümünden gerekli bilgileri toplantıda da paylaşabilir.

Sormak ya da eklemek istediğiniz herhangi bir şey var mı? Soruların cevaplanmasının ardından toplantı sonlandırılır.

ÖNEMLİ NOT!

Okul temelli gerçekleştirilen Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale hizmetleri kapsamında tamamlanmış intihar, intihar girişimi vakalarında yol gösterici olması amacıyla örnek toplantı içerikleri hazırlanmıştır.

Toplantı içeriklerinin hazırlanmasında okullarda karşılaşılan kimi kriz durumlarında ne yapabileceğimize ilişkin yol gösterici/destekleyici olmak önceliğimizin yanı sıra her olayın kendine özel olduğunu hatırlatmak ve vurgulamak bizim için temel noktalardan biridir.

Yaşanan olayın içeriği, zamanı, hangi okul kademesinde yaşandığı, olay sonrasında çalışılacak çocukların yaş düzeyleri ve gelişim dönemi özellikleri gibi birçok faktör yapılacak çalışmaların içeriğini doğrudan etkileyecektir.

Bu bakış açısı doğrultusunda; Okul Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibinin karşılaşılan vakalarda hazırlanan toplantı içeriklerini gerekli eklemeleri, çıkarmaları ve değişiklikleri yaparak düzenlemeleri uygun olacaktır. (Çankaya Ram,2021)

ÖLÜM YAS VAKASI

ÖĞRETMEN BİLGİLENDİRME TOPLANTI İÇERİĞİ ÖRNEĞİ

Değerli Öğretmenler, bugün burada bulunmamızın nedeni okulumuz öğrencilerinden' nın vefat etmiş olmasıdır. Öncelikle hepimizin başı sağolsun.

Ölüm olayının içeriği ve olayın oluş biçimine dair güvenilir kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda bilgilendirme yapmamız gerekiyor (Öğrencinin ne zaman, nerede ve nasıl vefat ettiği bilgisi verilir).

Sürece ilişkin edinilen yeni bilgiler okul yönetimi tarafından sizlerle paylaşılacaktır.

(Okulun Psikolojik Danışmanı/Rehber Öğretmeni yok ise İlçe Psikososyal Koruma Önleme ve Krize Müdahale Ekibi tarafından gerekli desteğin sağlanacağı ve ihtiyaç durumlarında Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nden de destek alınabileceği bilgisi verilir.)

Her birimizin yaşamında kayıplar olabilir. Birini kaybediyor olmak birtakım duyguları hissetmemize yol açar. Bu kayıplarla baş etme becerilerimiz farklı farklıdır. Bugün burada toplanmış olmamız da bu gibi durumlarda bizlere destek sağlayacaktır. (Okulun Psikolojik Danışmanı/Rehber Öğretmeni var ise süreç aşağıdaki gibi devam ettirilir:

Olayı nasıl duydukları, ne yaptıkları, ne hissettikleri ve şimdi ne düşündükleri sorularının ardından “Bu olaya ilişkin duygularını paylaşmak isteyen var mı?” sorusu yöneltilir. Duygu paylaşımları alındıktan sonra bu gibi ölümlle sonuçlanan travmatik yaşantılar sonrasında paylaşılan/hissedilen duyguların ‘normal’ olduğu belirtilir.)

Öğrencilerimizin bir kısmı (öğrencilerin haberdar olma durumuna göre bir kısmı/tamamı vb. şeklinde düzenlenebilir) bu durumdan haberdar olabilir ancak önemli olan her birinin yaşanan olayla ilgili bizlerden doğru bilgiyi alması. Bu nedenle Okul/İlçe Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibi olarak sizlere, öğrencilerimize ve velilerimize yönelik bir ‘Bilgi Aktarım Formu’ hazırladık. Bu bilgi aktarım formunda yaşanan olaya ilişkin öğrencilerimizin ve velilerimizin bilmesi gereken bilgilerin doğru bir

şekilde yer almasına dikkat ettik. Sizlerden sınıflarınızda bu formu okumanızı ve konu ile ilgili konuşmalarınızda sadece bu formda yer alan ifadeleri kullanmanızı rica ediyoruz. Aynı zamanda sizlere bir bilgilendirme metni dağıtmaktayız. Bu metinde yer alan maddeler öğrencilerinizle yapacağınız konuşmalarda nelere dikkat etmeniz gerektiği konusunda sizlere yardımcı olacaktır. (Okul Temelli Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahalede Bir Yol Haritası kitabının Ölüm-Yas Bölümünden “Ölüm-Yas Vakalarında Bilgi Paylaşımı Yapılırken Dikkat Edilecek Noktalar” kısmı çoğaltılarak öğretmenlere dağıtılır.)

Öğrenciler ölen arkadaşları için bizlerin katılımı ve kontrolünde, okulun/ sınıfın bir bölümünde anma amaçlı köşe oluşturabilir ya da anma töreni yapabilirler. Yapılan anma etkinliklerinde süreye ve paylaşımların içeriğine dikkat etmemiz gerekmektedir. Bu nedenle paylaşımların içeriği okul Psikolojik Danışmanı/Rehber Öğretmeni tarafından günlük olarak takip edilecektir. Anma programının ve anma köşesinin süresi Okul/İlçe Psikososyal Koruma,Önleme ve Krize Müdahale Ekibimiz tarafından gün olarak belirlenmiştir. Bu süreçte paylaşımların içeriğinde ya da herhangi bir öğrencinin davranışı ile ilgili riskli bir durum gözlemediğinizde; gözlemlerinizi Okul Psikolojik Danışmanı/Rehber Öğretmeni ile paylaşmanız yararlı olacaktır.

Olaya tanık olan, olayın gerçekleşmesi sürecinden haberdar olan, kaybettiğimiz öğrencinin yakın arkadaşları, ailesinde vefat etmiş birey bulunan, duygusal ve davranışsal olarak etkilenme düzeyi yüksek olan öğrencilerimizi risk grubunda olarak belirledik. Risk grubunda olabileceği düşünülen öğrencilerimizin gözlemlenmesi ile ilgili sınıf/şube rehber öğretmenlerimize ve ilgili branş öğretmenlerimize Okul Psikolojik Danışmanı/ Rehber Öğretmeni tarafından gizlilik ilkesi çerçevesinde bilgilendirmeler yapılacaktır. Gerekli durumlarda bu öğrencilerin aileleri ile iletişim kurularak, öğrencinin aile tarafından takip ve güvenliklerinin sağlanması konusunda bilgilendirme yapılacak, bunun yanı sıra ihtiyaç görülmesi durumunda yönlendirmeler yapılacaktır. Bizim risk grubunda olarak belirlediğimiz bu öğrencilerin yanı sıra siz öğretmenlerimizin de olaydan yoğun etkilenen öğrencilere dair gözlemlerinizi, Okul Psikolojik Danışmanı/Rehber Öğretmeniyle paylaşmanız yararlı olacaktır. Risk grubunda değerlendirilen öğrencilerin izlenmesi ve bir bulgu ile karşılaşıldığında Okul Psikolojik Danışmanı/Rehber Öğretmeni ile iletişime geçilmesi olası riskleri azaltabilir/ önleyebilir.

Uygun düşmeyecek paylaşımların önüne geçilmesi ve kaybı olan ailenin incitilmemesi adına, ölen öğrencinin velisi sınıfın/okulun mesajlaşma grubundan çıkarılmalı ve diğer velilerin bilgilendirilmesi bu şekilde yapılmalıdır.

Okul olarak ailenin uygun görmesi durumunda taziye ziyareti planlanmaktadır, bu konuda sizlere bilgilendirme yapılacaktır.

Okul/İlçe Psikososyal Koruma Önleme ve Krize Müdahale Ekibinin planlamaları doğrultusunda Okul Psikolojik Danışmanı/Rehber Öğretmeni tarafından (Okul Psikolojik Danışmanı/Rehber Öğretmeni olmaması durumunda bu çalışmalar İlçe Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibi tarafından yapılacaktır) ilgili öğrencilerimizle/sınıflarımızla, velilerimizle ve sizlerle ‘Travmayla Başetme Becerileri’ne yönelik bazı çalışmalar ihtiyaca göre yapılabilir.

Okulda rutin işleyişe mümkün olduğunca çabuk dönülmesi ve normal müfredata devam edilmesi gerekmektedir. Bu süreçte Okul Psikolojik Danışmanı/ Rehber Öğretmeni ile işbirliği içerisinde çalışmamız oldukça önemlidir. Sınıflara yönelik bilgilendirme çalışmalarının planlanmasında, sınıfa ilk giren öğretmen kendisine verilen ‘Bilgi Aktarım Formu’nu okur. Bilgi Aktarım Formu’nun paylaşıldığı ders saatinden sonra derse giren öğretmenler ise öğrencilerden konu ile ilgili sorular gelmesi durumunda sizlere az önce anlatılan bilgiler çerçevesinde yanıtlar vermeli ve mümkün olan en hızlı biçimde normal ders işleyişine geçmelidir. (Bu noktada Okul/İlçe Psikososyal Koruma Önleme ve Krize Müdahale Ekibi tarafından mümkünse aynı gün içerisinde okulun yapısı, olayın içeriği, etkisi, öğrencilerin genel durumları, olaydan etkilenme düzeyleri vb. faktörler göz önünde bulundurularak ve sürecin sağlıklı şekilde yürütülmesi önceliklendirilerek derslere hangi saatte/nasıl geçileceği öğretmenlerle konuşulur.)

Sormak ya da eklemek istediğiniz herhangi bir şey var mı? Soruların cevaplanmasının ardından toplantı sonlandırılır.

ÖNEMLİ NOT!

Okul temelli gerçekleştirilen Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale hizmetleri kapsamında ölüm-yas vakalarında yol gösterici olması amacıyla örnek toplantı içerikleri hazırlanmıştır.

Toplantı içeriklerinin hazırlanmasında okullarda karşılaşılan kimi kriz durumlarında ne yapabileceğimize ilişkin yol gösterici/destekleyici olmak önceliğimizin yanı sıra her olayın kendine özel olduğunu hatırlatmak ve vurgulamak bizim için temel noktalardan biridir.

Yaşanan olayın içeriği, zamanı, hangi okul kademesinde yaşandığı, olay sonrasında çalışılacak çocukların yaş düzeyleri ve gelişim dönemi özellikleri gibi birçok faktör yapılacak çalışmaların içeriğini doğrudan etkileyecektir.

Bu bakış açısı doğrultusunda; Okul Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibinin karşılaşılan vakalarda hazırlanan toplantı içeriklerini gerekli eklemeleri, çıkarmaları ve değişiklikleri yaparak düzenlemeleri uygun olacaktır. (Çankaya Ram,2021)

**OKUL PSİKOSOSYAL KORUMA ÖNLEME ve KRİZE
MÜDAHALE EKİBİ BİLGİ AKTARIMI FORMU ÖRNEĞİ (ÖLÜM-
YAS)**

Sayın Velilerimiz / Sevgili Öğrencilerimiz

02.01.2020 tarihinde, saat 10.00’da, okulumuzun bahçesinde beden eğitimi dersinde futbol maçı yaparken bir öğrencimiz kalp krizi geçirmiş, 112 acil çağrı merkezi aranarak gerekli müdahale yapılmasına rağmen hayatını kaybetmiştir. Öğrencimizin ailesine ve okul camiamıza başsağlığı diliyoruz.

“Olayla ilgili yeni bilgiler okul idaresi tarafından sizlere aktarılacaktır. Psikolojik destek ihtiyacınız olduğunda okulumuzun Rehberlik ve Psikolojik Danışma Servisine her zaman başvurabilirsiniz”. *(Bu kısımda, okulun özelliğine göre ortaya çıkacak bilgi ve yardım ihtiyacının karşılanması için görevlendirilen kişi/kişilerin isimleri yer alır.)*

.../.....
/20.....

**Müdür
(imza)**

NOT: *Okul Psikososyal Koruma Önleme Ve Krize Müdahale Ekibi tarafından hazırlanarak, yaşanan olaya ilişkin öğrenci, öğretmen veli ve diğer kişileri, olay hakkında bilgilendirmek amacıyla kullanılacaktır. Yapılacak açıklamalarda, bu durumdan etkilenen kişi ya da kişilerin adı, soyadı, yaşı, sınıfı, cinsiyeti vb. ile ilgili bilgiler kesinlikle verilmeyecektir.*

**OKUL PSİKOSOSYAL KORUMA ÖNLEME ve KRİZE
MÜDAHALE EKİBİ BİLGİ AKTARIMI FORMU ÖRNEĞİ (
TAMAMLANMIŞ İNTİHAR)**

**OKUL PSİKOSOSYAL KORUMA ÖNLEME ve KRİZE
MÜDAHALE EKİBİ BİLGİ AKTARIMI FORMU**

Sayın Velilerimiz/ Sevgili Öğrencilerimiz

02.01.2020 tarihinde, saat 16.00’da, bir öğrencimizin evinin balkonundan atlayarak yaşamına son verdiği bilgisi edinilmiştir. Öğrencimize Allah’tan rahmet ve okul camiamıza başsağlığı diliyoruz.

“Olayla ilgili yeni bilgiler okul idaresi tarafından sizlere aktarılacaktır. Psikolojik destek ihtiyacınız olduğunda okulumuzun Rehberlik ve Psikolojik Danışma Servisine her zaman başvurabilirsiniz”. *(Bu kısımda, okulun özelliğine göre ortaya çıkacak bilgi ve yardım ihtiyacının karşılanması için görevlendirilen kişi/kişilerin isimleri yer alır.)*

.../.....
/20.....

**Müdür
(imza)**

NOT: *Okul Psikososyal Koruma Önleme Ve Krize Müdahale Ekibi tarafından hazırlanarak, yaşanan olaya ilişkin öğrenci, öğretmen veli ve diğer kişileri, olay hakkında bilgilendirmek amacıyla kullanılacaktır. Yapılacak açıklamalarda, bu durumdan etkilenen kişi ya da kişilerin adı, soyadı, yaşı, sınıfı, cinsiyeti vb. ile ilgili bilgiler kesinlikle verilmeyecektir.*

TABLO 1. KRİZ SONRASI UYGULANABİLECEK ETKİNLİKLER

	OKUL ÖNCESİ VE İLKOKUL	ORTAOKUL VE LİSE
ÖLÜM-YAS	<p>1.Deve Kuşu Yavrusundan Haber Ver (3-4. Sınıflara uygulanabilir) Okul öncesine uyarlanarak çalışma yapılabilir. Arkadaş ölümünden sonra kullanılabilir.</p> <p>2.Küçük Kurbağa Hikâye duruma göre değiştirilebilir.</p> <p>3.Taziye defteri Krizle müdahale tamamlandıktan sonra rehber öğretmen tarafından uygulanabilir.</p>	<p>1.Dört Yapraklı Yonca (Renkli postitler) Olaydan sonra tüm sınıflara ilk uygulanan etkinlik olabilir.</p> <p>2.Taziye defteri Krizle müdahale tamamlandıktan sonra rehber öğretmen tarafından uygulanabilir.</p> <p>3.Güvenli Limanlarım Sınıf düzeylerine göre krize müdahale tamamlandıktan sonra rehber öğretmen tarafından uygulanabilir.</p>
CİNSEL İSTİSMAR	Bireysel çalışmalar	<p>1.Dört yapraklı yonca</p> <p>2.Ben Değerliyim Bireysel etkinlik ama sınıflara uygulanabilir. Uyarlanması gerekli, formu kısaltarak çıkarılacak.</p> <p>3.Güvenli Limanlarım Krizle müdahale tamamlandıktan sonra rehber öğretmen tarafından uygulanabilir.</p> <p>4.Bırakmak istediklerim Krizle müdahale tamamlandıktan sonra rehber öğretmen tarafından uygulanabilir.</p>
İNTİHAR	Bireysel çalışmalar -	<p>1.Dört yapraklı yonca (Renkli postitler) İntihar eden öğrencinin sınıfı da dâhil olmak üzere ilk müdahalede tüm sınıflarda kullanılabilir. Üçgen denge,</p> <p>2.Güvenli limanlarım ve Benim Adımlarım Krizle müdahale tamamlandıktan sonra rehber öğretmen tarafından uygulanabilir.</p>
DOĞAL AFET	<p>1.Arı Yuvası</p> <p>2.Arı Bala</p> <p>3.Doğal Yüzler (Önleyici Kitap-s.249)</p>	<p>1.Dört Yapraklı Yonca</p> <p>2.Yara Bandı</p>

Basın Bülteni

Kriz durumunun yönetimi sürecinde, meydana gelen olay, yapılanlar ve süreç konusunda basına bilgi verilmesi gerekmektedir. Basına bilgi vermekten kaçınmak, basının farklı kaynaklardan, doğru olmayan çarpıtılmış bilgileri almasına ve haber yapmasına yol açabilir. Bu durum krizin yönetilme sürecini olumsuz etkilemektedir.

Basın bülteni hazırlandıktan sonra mülki amirin onayından ve izninden sonra yetkilendireceği kişi tarafından basına açıklama yapılmalıdır.

BASIN BÜLTENİ (ÖRNEKTİR)

Travmatik ve krize yol açan her türlü olayda öncelik, bu durumdan etkilenen bireylerin korunmasına yönelik olmalıdır. Bu süreçte bireylere zarar verecek her türlü okul içi ve okul dışı müdahalenin, onarılması çok güç hasarlara yol açacağını bilmeli ve toplumsal sorumluluk anlayışını, yapacağımız işin temel noktası haline getirmeliyiz. Haber alma hakkı olan siz değerli basın mensuplarının yetkili ağızlardan yapılan açıklamaları, yine bireyin korunması noktasında dikkatli bir şekilde ele alacağına güveniyoruz.

Olay Hakkında Bilgi.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Kaynakça:

1. İzmir Mem/İzmir Konak Ram/İzmir Üniversitesi (2010), Travma ve Krize Müdahale Yol Haritası, İzmir.
2. MEB/Çankaya Ram (2021), Okul Temelli Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahalede Bir Yol Haritası, Ankara.
3. Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği (2020).
4. T. C. Resmi Gazete, 31213, 14 Ağustos 2020. Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Hizmetleri Yönergesi, MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2019.
5. Psikososyal Destek Programı Uygulama Kılavuzu, MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2018.
6. Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). Psikososyal Güçlendirici Destek Programı Cinsel İstismar Travması. Ankara.
7. Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). Psikososyal Güçlendirici Destek Programı İntihar Travması. Ankara.
8. Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). Psikososyal Güçlendirici Destek Programı Ölüm ve Yas Travması. Ankara.
9. Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). Psikososyal Güçlendirici Destek Programı Doğal Afet Travması. Ankara.
10. İzmir Mem/İzmir Konak Ram/İzmir Üniversitesi (2010), Travma ve Krize Müdahale Yol Haritası, İzmir.
11. MEB/Çankaya Ram (2021), Okul Temelli Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahalede Bir Yol Haritası, Ankara.
12. Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği (2020).
13. T. C. Resmi Gazete, 31213, 14 Ağustos 2020. Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Hizmetleri Yönergesi, MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2019.
14. Psikososyal Destek Programı Uygulama Kılavuzu, MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2018.

15. Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). Psikososyal Güçlendirici Destek Programı Cinsel İstismar Travması. Ankara.
16. Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). Psikososyal Güçlendirici Destek Programı İntihar Travması. Ankara.
17. Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). Psikososyal Güçlendirici Destek Programı Ölüm ve Yas Travması. Ankara.
18. Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). Psikososyal Güçlendirici Destek Programı Doğal Afet Travması. Ankara.